

Roberto Žigulić

Tehnički fakultet Sveučilišta u Rijeci
Vukovarska 58, HR-51000 Rijeka
roberto.zigulic@riteh.hr

BORAVAK I ZLOČINI JEVDĚVIĆEVIH ČETNIKA NA PROSTORIMA LIBURNIJE 1944. GODINE

U radu su opisani najznačajniji momenti iz ratnog puta za vrijeme i nakon kapitulacije Italije te boravak vojne grupacije četničkog vojvode Dobrosava Jevđevića, tzv. Jevđevićevih četnika, koji su se na liburnijskim prostorima pojavili nakon kapitulacije Italije, a u većem broju najkasnije u veljači 1944. Dosad manje poznate ili nepoznate činjenice i događanja povezana s njihovim boravkom opisana su i analizirana na temelju uvida u brojna povijesna vrela iz tog razdoblja. Poseban doprinos tome dala su prikupljena kazivanja angažiranih kazivača, čime su pojedini zločini koje su počinili Jevđevići četnici dodatno razjašnjeni. Kazivači su također „plastično” opisali i razjasnili ponašanje četnika u smislu svakodnevnog ophođenja sa stanovništvom Liburnije te kolaboracije s vojnim jedinicama njemačkog okupatora.

Ključne riječi: područje Liburnije, Drugi svjetski rat, četnici vojvode Jevđevića, zločini, povijest

1. Uvod

Upotrebom pojmova četnik i četništvo, mističnih riječi kojima pojedinci često izražavaju bijes, ali i moguće vlastite frustracije koje ponekad sežu i u daleku prošlost, danas, koliko god se trudili, vjerojatno nikoga nećemo uspjeti uvrijediti. Prije će se dogoditi da će te riječi osobi ili grupaciji kojoj su upućene čak i imponirati. Objašnjenje te činjenice može se potražiti u raznim rječnicima i enciklopedijama pojedinih naroda koji su prije 30-ak godina živjeli u bivšoj zajedničkoj državi. Etimološki navedene pojmove nije teško definirati, u tom su se smislu iskristalizirala dva tumačenja. Prema prvome, riječ „četnik” potječe od turske riječi „çete” koja se prevodi kao banda, „drumski razbojnici”, pri čemu sufiks „nik” označava „osobu ili stvar koja je povezana s tim, koja je uključena u to”. U drugom tumačenju ističe se da je riječ „çeta” slavenskog porijekla, da vjerojatno dolazi iz poljskog ili ruskog jezika te da označava manju vojnu jedi-

nicu ili četni. Pritom je glagol četovati, koji znači „biti u četi, vojevati”, prvi put zabilježen u 18. stoljeću. Na tom tragu „Rječnik hrvatskog književnog jezika” Julija Benešića iz 1986. bilježi još i značenje „poglavar čete, major” (tj. četovođa). Konačno, u novijim izdanjima, koja su svjetlo dana ugledala nakon raspada bivše države, pri definiciji ovih pojmova sve se češće u prvom planu ističu i njihove negativne konotacije koje proizlaze iz negativnih učinaka djelovanja pripadnika tog pokreta do kraja 20. stoljeća. Tako se u „Rječniku hrvatskog jezika” Vladimira Anića iz 1991. navode opisi promjena značenja riječi četnik kroz povijest, u smislu da se radi ili o pripadniku poluvojne formacije koja je djelovala u Jugoslaviji 1918. – 1941. ili o pripadniku srpskih monarhističkih oružanih snaga u Drugom svjetskom ratu 1941. – 1944. U „Hrvatskoj enciklopediji” iz 2000. poopćuje se pojam „četnika” kao članova srpske vojne organizacije s iznimno nacionalističkim, šovinističkim velikosrpskim ciljem. Ovdje valja primijetiti da su Anićeva definicija, kao i ona navedena u „Hrvatskoj enciklopediji”, propustile još jedan detalj vezan za „četništvo” koji se tiče jasnog kvislinškog karaktera tog pokreta. Unatoč pojedinim akcijama protiv okupatora i suradnji s partizanskim jedinicama u početnoj fazi Drugog svjetskog rata te potpori savezničkih snaga, oni su otvoreno surađivali ne samo s Nijemcima i Talijanima, nego ponekad i s ustašama.

Tema ovog rada jest jedna od mnogobrojnih grupacija četnika D. Mihajlovića i JVuO-a, tzv. Jevđevići četnici koji su se na liburnijskim prostorima pojavili nakon kapitulacije Italije, a u većem broju najkasnije u veljači 1944. U kratkim će crtama biti obrađeno i razdoblje do kapitulacije Italije jer su četnici s područja Gornje Like, Plaškog i Gorskog kotara preko četničkih štabova u Lovranu i Opatiji bili prisutni na Liburniji još od 1942. U smislu rasvjetljavanja dosad nepoznatih činjenica i događaja bit će analizirana brojna povijesna vrela, najčešće partizanske, četničke i talijanske provenijencije. Također će se, na temelju izjava kazivača, doći do novih spoznaja vezanih za zločine koje su počinili Jevđevići četnici, a koji su dosad u vrelima bili šturo i nejasno opisani. Usto, preko kazivača prikupit će se dodatne informacije o ponašanju spomenute četničke grupacije, što u budućnosti može rezultirati preciznijim sagledavanjem događaja na Liburniji u burnim godinama Drugog svjetskog rata.

2. Pročetnička djelovanja na području Gornje Like, Gorskog kotara i Plaščanske doline od nastanka Nezavisne Države Hrvatske (NDH)

Cilj Rimskih ugovora između Nezavisne Države Hrvatske (NDH) i Kraljevine Italije potpisanih 18. svibnja 1941. u talijanskoj prijestolnici bio je reguliranje odnosa unutar talijanske utjecajne sfere (južno od linije Samobor – Čajniče). Njima je ta sfera podijeljena na tri zone: prva zona priključena je izravno Italiji, druga zona postala je demilitarizirana (NDH u njoj nije smio podizati nikakve vojne objekte niti držati ratnu mornaricu), a treća zona (najudaljenija od mora) potpala je pod vojnu i civilnu vlast NDH-a. NDH je i prema Italiji preuzeo ob-

vezu izdržavanja talijanske vojske na svojem području, a Vlada NDH-a doznajavala je talijanskom vojnom zapovjedništvu i određene iznose novca, što je utvrđivano svakog sljedećeg mjeseca. NDH je čak preuzeo i obvezu opskrbe stanovništva u anektiranim područjima (Dalmacija), kao i vojnih snaga smještenih na tom području. Nakon mjesec dana, točnije 15. lipnja 1941., Trojni pakt potpisao je i NDH.

U prvih nekoliko mjeseci od uspostave NDH-a kao posljedica smišljene ustaške propagande, koja je bila popraćena uhićenjima, zatvaranjima u logore kao i nerijetkim okrutnim ubojstvima, dobar se dio imućnijih i politički pismenijih Srba (trgovaca, činovnika, učitelja, pa čak i svećenika) odlučio na suradnju s okupatorom očekujući u budućnosti pobjedu saveznika i povratak kralja Petra. Za razliku od Dalmacije (Kninska krajina, Benkovac, Kistanje te veći centri Split, Zadar i Šibenik), u kojoj je dolazilo do otvorene suradnje, ta je suradnja u Lici, na Kordunu, u Gorskom kotaru i Sušaku bila slabijeg intenziteta i provedena u tajnosti.¹

Dosadašnja historiografija središnjim je događajem pobune predstavljala upravo događaj u Srbu koji se je odigrao 27. 7. 1941. iako je oružanog otpora Srba prema NDH-u na području južne Like bilo i mnogo ranije.² Premda je prvenstveni cilj ustanka bio rušenje NDH-a, što je djelomično i uspjelo rušenjem upravnih struktura NDH-a u kotarima Donji Lapac i Gračac, na strani ustanika našle su se u tom trenutku dvije, u bliskoj budućnosti, nepomirljive struje. S jedne su strane bili četnici koji uz rušenje vlasti NDH-a u svoje ciljeve ubrajaju i zatiranje hrvatskog stanovništva u krajevima gdje čine većinu, što nužno ne mora biti usmjereno protiv okupatora (Talijana). Na potpuno suprotnim pozicijama vezanima za suradnju s Talijanima našli su se KPJ i partizani. Proces diferencijacije tih ustaničkih grupa započeo je u rujnu 1941. te je do proljeća 1942. već bio u potpunosti okončan. U samom početku četnički ustanički pokret u Lici nije bio obuhvaćen četničkom organizacijom Draže Mihajlovića, ali već početkom rujna 1941. preko Knina počinju stizati njegovi delegati da bi preuzeli zapovjedništvo ili barem kontrolu nad četnicima Like. Talijanska propaganda zbog pasivizacije ustaničkih snaga započela je u zapadnoj Lici, u otočaćkom i

1 Autor navodi da „...Uporedo s djelovanjem ‚srpskih delegacija‘ u Dalmaciji, iste zahtjeve postavile su Italijanima odvojene delegacije donjelapačkog i otočaćkog sreza ‚u ime Srba Like‘ dok su u svim općinskim i sreskim centrima održavani tajni kontakti s italijanskim mjesnim garnizonima.” (Stanisavljević 1959: 19)

2 Opisujući napad na policijsku postaju u Gračacu 12. travnja 1941. koji je predvodio Dane Stanisavljević Cicvara, autor navodi: „Cicvara je naredio ljudstvu napad na žandarmerijsku stanicu, razoružavanje žandarma, provalu u magacin oružja i municije i naoružavanje sebe... U napadu, žandarmi nisu pružali nikakav otpor, samo su gledali šta ljudi rade. U magacinu je bilo oko 250 pušaka i toliko se ljudi naoružalo. Toga trenutka stvoren je, naoružan i formiran gračaćki četnički odred, bez sumnje prvi na srpskoj Tromeđi... U tome istom trenutku, kolona naoružanih ustaša i Mačekova seljačka Zaštita, takođe u civilu, sastavljena od Hrvata iz sela Gudure, Ričica i okoline s pravca Lovinca, prošla je kroz donji grad i dostigla gračaćki most, s namerom da okupiraju Gračac, uspostave vlast i pripreme svečani doček italijanskoj vojsci, koja je krenula od Gospića.” (Bolta 1987: 48–49).

brinjskom kotaru još u rujnu 1941. te je naišla na podršku bivših oficira, žandara i službenika koji su aktivno djelovali u pojedinim srpskim selima.³

Talijanske su se komande garnizona u pojedinim mjestima nastojale približiti stanovništvu nuđenjem pojedinih ustupaka, npr. liberalizacijom izdavanja propusnica te puštanjem pojedinih seljaka koje su ustaše ranije zatvarale. Time su nastojale izazivati kolebanja u partizanskim uporištima. Tijekom studenoga 1941. iz Gračaca u otočacki kotar pristize podoficir Dmitar Trkulja te okuplja četničke elemente u cilju organiziranja borbe protiv partizana. Manja četnička grupa uspjela se uključiti u partizanski odred Drenov Klanac te pritom ubiti političkog komesara Romana Marinčića i još dvojicu komunista. Vođa grupe, kapetan Žakula iz Drenova Klanca, nakon toga se uspio skloniti u talijanski garnizon u Otočcu. Partizanska istraga nad uhićenom četvoricom ubojica utvrdila je i njihovu neposrednu vezu s talijanskom komandom u Otočcu.

Krajem srpnja i početkom kolovoza 1941. na području Plaškog formirano je nekoliko zbjegova naroda nakon ustaških zločina u Sivniku i Trojvrhu. Oružanoj ustaničkoj grupi koja je tada formirana na Pišteniku priključila se i grupa bivših podoficira i žandara koja je zagovarala borbu protiv ustaša, ali ne i pružanje otpora talijanskom okupatoru. Njoj se krajem studenoga priključio i povratnik iz Beograda, trgovac Đuro Vidaković.⁴ Propaganda spomenute pročetničke grupe radila je na tom da se osumnjiče i optuže Hrvati koji su, većinom iz Zagreba, stizali na to područje u partizanske jedinice. Navodno se radilo o ustašama koji su se krili pod nazivom partizana kako bi lakše provodili teror nad srpskim stanovništvom.⁵ U nezgodnoj situaciji našao se i Glavni štab Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Hrvatske koji se nalazio u selu Zbjegu. Njegov je komesar

3 Autor opisuje stanje po srpskim selima zapadne Like riječima: „... Među njima se posebno ističe bivši općinski bilježnik u Škarama Đuro Banjanin, koji je s italijanskom propusnicom došao iz Gračaca i hvalio se pred seljacima kako u istočnoj Lici ima na hiljade naoružanih četnika s kojima je učestvovao u nekim borbama. U Drenovu Klancu rovari bivši kapetan Žakula, u Doljanima bivši kapetan Mandić, u Dabru Bobić i Trkulja, također bivši žandari i u Podumu Mile Marijan, kapetan bivše vojske. Na području brinjskog kotara, bivši podoficir Vujica Smiljanić iz Prokika, odvrćao je ljude od borbe i govorio kako Talijane ne treba dirati.” (Bukvić 1971: 86–87).

4 „U tom svom djelovanju u stalnoj je vezi s ljudima pročetničke orijentacije u selima, a preko ovih i s talijanskom komandom. Pošto je NOP bio već snažnije zahvatio sva ova sela i uspostavljene neke od njegovih organizacija, Vidaković je vrlo vješto djelovao u pravcu njihovog potiskivanja i izoliranja najistaknutijih aktivista. Ne istupajući otvoreno protiv NOP-a Vidaković veliča borbu četnika Draže Mihailovića u Srbiji, izbacuje parolu borbe samo protiv ustaša, zagovara napadanje na hrvatsko stanovništvo i pljačku; brani šverc s Talijanima kao korisno, a saradnju s talijanskim vojnim snagama prećutno odobrava.” (Pešut 1976: 156)

5 „Prikazujući se prijateljem i zaštitnikom srpskog naroda i raskirujući šovinističku mržnju kod njega prema hrvatskom narodu, okupator je uspio da u Plaškom okupi grupu četnički nastrojenih ljudi koji su provodili snažnu agitaciju protiv napada na Talijane. Oni su u početku izbacili parolu da se u šumi nalaze ustaše maskirane pod imenom komunista i partizana. U obrazlaganju te parole i nastojanju da se u nju vjeruje oni su bili vrlo uporni. Govorili su da je Pavelić izmijenio taktiku i u šumu šalje ustaše pod izgovorom da su komunisti, da bi lakše mogao klati Srbe. U tom duhu otvoreno su govorili protiv svih Hrvata koji se nalaze u partizanima, posebno u rukodvstvima, tražeći njihovu fizičku likvidaciju” (Livada 1971: 488).

Vladimir Bakarić jednom prilikom morao obavijestiti čak i Centralni komitet KPH-a o neugodnostima koje je doživio tijekom ispitivanja na željezničkoj stanici Plaški. Zaključuje da bi razlog tome mogao ležati u činjenici da je blizu same stanice ustrojen četnički logor te da je njegov zapovjednik poveo veliku agitaciju protiv dolaska Hrvata.

3. Četničke postrojbe iz Gornje Like, Gorskog kotara i Plaščanske doline prije kapitulacije Italije

Talijanske vojne snage povukle su se u prvoj polovici travnja 1943. iz većih garnizona na području Gornje Like kao što su Vrhovine i Otočac. Povlačeći se prema Hrvatskom primorju, utvrdili su se na Vratniku. Budući da su se u potpunosti povukli njihovi vojno-politički mentori⁶ zbog gubitka pretrpljenih od partizanskih snaga u borbama koje su započele početkom tog mjeseca, na povlačenje je bio prisiljen i dobar dio četničkih grupacija s područja Gornje Like i Gorskog kotara.⁷ Od više od 2000 četnika s područja Gacke doline⁸ samo ih je u Selcu u lipnju te godine bilo 670. Osim četničke komande Selce, koju je vodio kapetan Jovo Dabović rodom iz Boke kotorske, u Selcu je još stolovala Koman-

6 U *Zapisniku s konferencije vojnih predstavnika Italije, Njemačke i NDH održane 3. ožujka 1942. u Opatiji radi utvrđivanja suradnje u operacijama protiv snaga NOP-a i DV Opatije* glavni pregovarači, njemački general artiljerije Bader (glavno komandujući borbene grupe „Bader”), talijanski armijski general Roatta (komandant 2. armije) i general Laxa (načelnik glavnog stožera Ministarstva domobranstva), zauzeli su čvrst stav prema ustaničkim snagama (među koje su ubrajali i četnike u talijanskoj okupacijskoj zoni) koji je u točki X. predviđao: „Utvrđeno je da se ne smiju stvarati nikakvi sporazumi sa ustaničkim formacijama, kako s četničkim tako i s komunističkim”, a u točki XI.: „Utvrđeno je da se moraju streljati ustanici zaredobljeni sa oružjem ili oni koji na bilo kakav način pripadaju ustanicima ili ih pomažu.” Navedenu su rezervu prema četnicima njemačke okupacijske snage zadržale sve do kapitulacije Italije, čak su u prvoj fazi operacije Schwarz (svibanj 1943.) provele potpuno razoružavanje četničkih snaga na području istočne Bosne i Hercegovine (*Zbornik dokumenata NOR-a*, XII/2: 107). U *Zapisniku o razgovorima predstavnika oružanih snaga Nemačke, Italije i NDH, održanom 28. i 29. marta 1942. u Ljubljani, o pripremama zajedničke operacije protiv NOP i DV Jugoslavije, odnosima s četnicima i postupku sa stanovništvom u istočnoj Bosni* general Roatta, braneći mišljenje da je borbu protiv četnika zajednički moguće provoditi i kasnije, izjavio je: „Hrvatska vlada je iz osnova promijenila svoje stajalište u odnosu na pobunjenike. Meni je državni sekretar Vrančić saopštio nameru hrvatske vlade da hercegovačke četnike snabdije oružjem s tim da se ovi bore protivu komunističkih i brane granicu prema Crnoj Gori. Ona pri tom misli da četnicima izađe u susret na pola puta, pošto je opće poznato da su mnogi od njih otjerani u redove ustanika iz straha ili nagonom za samoodržanje...” (*Zbornik dokumenata NOR-a*, XII/2, 242).

7 U *Obaveštenju komandanta Dinarske četničke divizije od 17. aprila 1943. komandantu odreda »Petar Kočić« o četničkim akcijama u Lici i vezama sa četnicima u zapadnoj Bosni* četnički vojvoda M. Đujić piše vojvodi U. Drenoviću: „Situacija u Gornjoj Lici je dosta teška. Major Bjelajac bio je prinuđen da vrši evakuaciju zone te je stanovništvo prebačeno na ostrvo Krk a gde će se četnici nalaziti nije nam još poznato. Prema njemu su Primorske i Kordunske brigade...” (*Zbornik dokumenata NOR-a*, XIV/2: 612).

8 Autor navodi da su krajem ožujka 1943. na području Gacke doline četnici raspoređeni na sljedeći način: Otočac oko 100, Vrhovine 130, Rudopolje oko 150, Škare oko 500, Doljane oko 200, Zalužnica oko 200, Staro Selo 113, Brlog 328, Ponori 105, Prokike 70 četnika (Bukvić 1971: 313).

Slika 1. Generalštabni major VJ Slavko Bjelajac (u sredini sa zastavom)

Figure 1. Headquarters Major of the Yugoslav Army Slavko Bjelajac (in the middle with a flag)

Slika 2. Generalštabni potpukovnik VJ Ilija Mihić

Figure 2. Headquarters Major of the Yugoslav Army Ilija Mihić

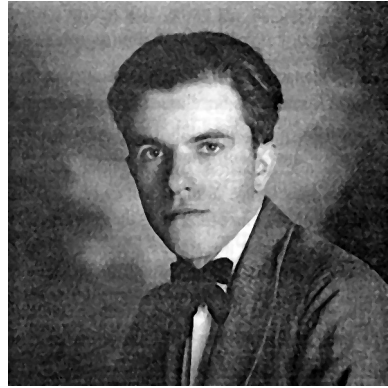
da ličke četničke oblasti na čelu s već spomenutim generalštabnim majorom VJ Slavkom Bjelajcem, odnosno Nikolom Dekićem.⁹

Major Bjelajac bio je član štaba koji je 1942. djelovao na Sušaku, ali i u Opatiji te koji su činili časnici bivše jugoslavenske vojske i nekih reakcionarnih političara.¹⁰ U suradnji s talijanskim vojnim službama, štab je djelovao u smjeru regrutiranja i formiranja četničkih formacija. Obilazili su zarobljeničke logore, poput onog u Bakru s velikim broj interniraca iz Drežnice i Jasenka ili poput onog u kasarni Diaz u Rijeci (zgrade današnjeg Tehničkog fakulteta,

9 U *Direktivi Draže Mihailovića od 2. siječnja 1943. komandantima korpusa za borbu protiv jedinica NOV i POJ na slobodnoj teritoriji zapadne Bosne, Like i Korduna* komandant JVuO-a D. Mihajlović izdaje naredbu za okupljanje snaga JvuO-a čiji je dio 503. korpus s komandantom S. Bjelajcem te je u fusnoti navedeno da je taj bosanski krajišnik do proljeća 1942. bio u talijanskom zarobljeništvu u Sušaku, odakle je pod patronatom talijanskih vojnih vlasti došao raditi na organiziranju četnika u Lici. Po kapitulaciji Italije Bjelajac je s grupom oficira i manjim brojem četnika pobjegao brodom s Lošinja u Italiju, odakle je otišao u Kairo, u komandu jugoslavenskih trupa (*Zbornik dokumenata NOR-a*, XIV/2: 8).

10 U *Izvešću kapetana II klase bivše jugoslavenske vojske Dušan Šorka Draži Mihajloviću u travnju 1944.* Šorak (ubijen 19. 8. 1944. na Krimeji, pri izlasku iz gostionice u blizini „Orijentova igrališta”, op. a.) navodi da su članovi tih štabova novinar Radmilo Grdić, major Slavko Bjelajac, svećenik Đuro Vukelić, veletrgovac drvetom Špiro Jokić, novinar iz Dubrovnika Niko Maskarić, književnik Branko Mašić i generalštabni potpukovnik Ilija Mihić. Osim prezimena i imena te funkcije navedenih pojedinaca u štabovima, navedeni su i njihovi psihosocijalni profili (*Muzej Grada Rijeke*, dok bb.: 2).

Veleučilišta te dviju srednjih škola, op. a.).¹¹ Prema naredbi Komande 2. talijanske armije, u taj su privremen logor bili premješteni svi časnici bivše jugoslavenske vojske koji su ranije bili smješteni u logorima na teritoriju Italije (računa se da je u Italiji bilo zatočeno oko 1500, a u Njemačkoj oko 15 000 vojnika jugoslavenske vojske koja je kapitulirala u travnju 1941.). Manje je poznato da je tijekom 1942. četnički štab spomenutoga generalštabnog potpukovnika Ilije Mihića¹² bio i u Lovranu.¹³ Vjeruje se da je mogući razlog njegova postojanja bio koncentracijski logor koji je od studenoga 1941. bio smješten u lovranskom hotelu Park. Krajem rujna 1942. jedan bataljon od 300 do 400 oslobođenih logoraša iz bakarskog i riječkog logora po-

Slika 3. Novinar Radmilo Grđić, vođa JUREPO-a

Figure 3. Journalist Radmilo Grđić, head of JUREPO

11 Autor citira Izvještaj konzulata NDH-a u Rijeci Poslanstvu u Rimu od 20. februara 1943.: „Ogladnjelim, ogoljelim i svačega željnim vojnim zarobljenicima najprije bojnici Manucci nudi nova odijela i nove cipele, novac i dozvole za kupovanje robe, s ovlaštenjem da mogu odmah ići u grad i tu pokupovati sve što im je potrebno. Tada nastupa jedan od prisutnih srpskih građanskih ili vojnih lica, koji pozvanima otkriva razlog njihovog boravka u Rijeci, s pozivom da stupe u četničke ili antipartizanske postrojbe. Lajtmotiv je položena zakletva kralju Petru II i uspostava Jugoslavije, posluš ministru vojske Draži Mihailoviću, koji će biti navodno obavješten o njihovom patriotskom odazivu. Interesantnost je u tome, što se sve to događa u prisutnosti bojnika Manuccija i potpukovnika, koji upravlja logorom smještenim u Caserma Diaz...” (Butorović 1975: 38)

12 U dokumentu pod nazivom *Obaveštenje komandanta Ličke oblasti od 24. februara 1943. potčinjenim starešinama o njegovom povlačenju zbog loših odnosa među vojno-političkim rukovodiocima u Lici* Ilija Mihić rodom iz Medka u Lici, potpukovnik tajnog naziva Lorenzo, dajući ostavku na mjesto komandanta kritizira dojučerašnje najbliže suradnike: nacionalnog povjerenika ličke oblasti, hercegovačkog novinara i tajnika Sokola Radmila Grđića sklonog spletkama i rovarstvu koji se skriva u Opatiji, veletrgovca Špiru Jokića koji je pronevjerio nekakve novce namijenjene financiranju četnika i komandanta Gacke doline, majora Slavka Bjelajca koji neprestano u pozadini u Opatiji hini bolest, izbjegavajući pritom odlazak u Liku, za kojega Mihić navodi da „...je radio tačno onako kao da je primao uputstva od ustaša ili od partizana...” U susnotti na kraju ove obavijesti također stoji da su Iliju Mihića talijanske vojne vlasti smijenile s položaja četničkog komandanta u Lici u proljeće 1943. i na njegovo mjesto postavile majora Slavka Bjelajca. Mihić je u Opatiji ostao u nekoj vrsti kućnog pritvora sve do kapitulacije Italije. Nakon toga je prebjegao u Švicarsku (*Zbornik dokumenata NOR-a*, XIV/2: 259–261).

13 U dokumentu br. 4 pod nazivom *Predsjednik Vlade traži objašnjenje o saradnji četnika sa Italijanima* predsjednik jugoslavenske kraljevske vlade S. Jovanović piše D. Mihajloviću: „...Imamo obaveštenje koje je Šutej dobio preko Rima da Birčanin, Jevđević i Mihić sa svojim odredima stoje u tesnoj vezi sa Italijanima da Mihić čak ima i svoj štab u Lovrani u Istri i da kolju nevine Hrvate po Dalmaciji da bi načinili mesta Talijanima za sutra. Izvestite hitno kako je moglo doći do ovakvih vesti...” (Latas 1999: 195)

strojio se ispod Škrljeva pod komandom kapetana II. klase JVuO-a Dušana Đakovića.¹⁴

4. Situacija u četničkim postrojbama u Hrvatskom primorju u vrijeme i nakon kapitulacije Italije

Zbog potencijalne opasnosti od desanta savezničkih snaga na istočnoj jadranskoj obali Talijani su na zahtjev Nijemaca u svibnju i lipnju 1943. rasformirali većinu jedinica Dobrovoljačke milicije za borbu protiv komunista (MVAC) te dali uhititi sve viđenije četnike.¹⁵ U sklopu te akcije uhićeni su na području Splita (gdje se je od kraja 1941. nalazio glavni četnički štab Ilije Trifunovića Birčanina) poznati četnički vojvode iz istočne Bosne, Dobroslav Jevđević¹⁶ i Petar Baćović.¹⁷

Smatrajući se bitnim čimbenikom koji će utjecati na daljnji razvoj događaja i formirati novu vlast na Sušaku nakon povlačenja talijanske vojske, četnički odbor sazvao je 9. rujna 1943. u jutarnjim satima sastanak koji je održan u zgradi u blizini sušačke gimnazije. Sastanku su prisustvovali i čelnici sušačkog JURE-

14 Autor knjige navodi da mu je Ratibor Prohaska, koji je prisustvovao postrojavanju, dao pisanu izjavu prema kojoj je postrojavanje izvršeno ispod željezničke stanice Škrljevo. Đaković je predao raport jednom pukovniku talijanske vojske koji je svoj prigodni govor završio riječima: „Živio kralj Petar Drugi!” Bataljon je zatim krenuo u Gomirje i pridružio se četničkim snagama koje su tamo bile aktivne od ranije. (Butorović 1975: 190)

15 U dokumentu broj 12 pod nazivom *Riassunto del Colloquio di Salonic (2 giugno 1943.)*, kapetan T. Grignolo navodi da je na poziv njemačkog generala Löhra talijanski general P. Birolini iznio sljedeće podatke o stanju četnika u Hercegovini: „...predočavam naredbu komande VI armijskog korpusa od 1. juna u vezi sa rasformiranjem Dobrovoljačke milicije za borbu protiv komunista; izveštavam o privođenju Jevđevića i četničkih prvaka iz oblasti Splita i ukazujem da se mnoge porodice, među kojima i porodica Baćovića, nalaze u fazi prebacivanja na italijansku teritoriju. Izjavljujem da je nastao potpun rascjep između nas i svih četničkih formacija koje su se zbog neodazivanja naređenju da predaju oružje stavile na taj način van zakona...” (Talpo 2000: 693–697)

16 U fusnotama autor navodi bogato vojno i političko iskustvo ovog političara i publicista iz Prače kraj Rogatice, člana Mlade Bosne koji je sudjelovao u neuspjelu atentatu na austrijskog generala O. Potioreka 1908., a potom i u „sarajevskom atentatu” 1914., vođe Orjuna u Vojvodini, četničkog vojvode za kojega je napisao da dobar dio povjesničara dijeli mišljenje da se radi o najistaknutijem četničkom vojvodi na području istočne Bosne i Hercegovine tijekom Drugog svjetskog rata. Jevđevićev lik i djelo najbolje opisuje izjava povjesničara J. Marjanovića: „Izgleda da je taj covjek bio veoma sposoban diplomata, pa je pregovarao čas sa Italijanima, čas sa Njemcima, čas sa ustašama – već prema tome kako zatreba” (Petrović 1982: 209–210)

17 U dokumentu broj 11 pod nazivom *Relazione sull' Attività svolta a Ragusa*, uz koji bi u kompletu trebalo biti pet privitaka (nedostaje onaj posljednji, ujedno i najinteresantniji, s popisom ljudi prebačenih u Italiju (radi se zapravo o Opatiji u tadašnjoj Italiji)), opisani su detalji uhićenja i uklanjanja te zaštite širih obitelji spomenutih četničkih vođa Jevđevića i Baćovića, kao i nekih drugih, manje bitnih četnika. Zanimljiva je epizoda s Jevđevićevom „prijateljicom”, gospođom Podreka (suprug, generalštabni časnik JV-a, nalazi se već dvije godine u njemačkom zarobljeništvu) koju će Talijani s trogodišnjim sinom Bobom ipak skloniti u Ljubljanu. Izgleda da je razlog tog odluci bio netrpeljivost između Jevđevićeve majke i spomenute „prijateljice” (Talpo 2000: 687–692).

PO-a¹⁸ Justin Cuculić, dr. Božo Frančić, Vladimir Kraljeta, Jovo Rapaić i Ateo Šuster, a vodili su ga Radmilo Grđić i Slavko Bjelajac. Pozvanima je priopćeno da će sljedećeg dana Talijani predati vlast četnicima,¹⁹ a od pozvanih su zatražene podrška i pomoć u uspostavi i organiziranju vlasti. Čelnici JUREPO-a pristali su na suradnju i svoje sudjelovanje u vlasti koja će se predstavljati kao obnovljena upravna oblast Kraljevine Jugoslavije. Međutim, kako su u Sušak sljedećeg dana ušle partizanske prethodnice, dio članova četničkoga stožera sklonio se u Opatiju, a dio je sa zapovjedništvom talijanske 2. armije otplovio za Lošinj.

Daljnji plan premještanja četničkih jedinica stacioniranih u Hrvatskom primorju u vrijeme kapitulacije Italije bio je u skladu s informacijom da će se na otoku Lošinj, gdje bi se stvorila jaka sjevernojadranska

pomorska baza, iskrcati savezničke pomorske snage. Krećući im u susret, četnici iz Selca, Crikvenice i Senja prebacili su se na Krk, u Aleksandrovo (današnji Punat). Tu im se priključila grupa lokalnih četnika i četnika iz Vrbnika, kojima je komandirao Milivoj Žic iz Aleksandrova.²⁰ Na Lošinj, gdje se okupilo oko 450 četnika i članova njihovih obitelji, stigli su 10. rujna te su se pod zapovjed-

Slika 4. Sahrana četnika Bogdana Trbojevića u Selcu 1943.

Figure 4. Funeral of Chetnic Bogdan Trbojevic in Selce 1943.

18 Autor rada, raniji čelnik JUREPO-a i četničkog štaba na Sušaku, navodi da je Jugoslavenski revolucionarni pokret (JUREPO) istovremeno nastao na Sušaku i u Splitu od članova Sokolskog društva kojih je u ožujku 1941. samo u Splitu bilo preko 4000. Nadalje navodi da se „Na Sušaku, na Krku, u Kastvu i Istri vršilo, u isto vreme, organiziranje Hrvata - Jugoslovena u istom duhu i sa istim ciljem. Na Sušaku su stvoreni organizacija JUREPO i oružane jedinice toga pokreta, koje su se stavile pod komandu Ličko-kordunaškog odsjeka Jugoslovenske vojske u Otadžbini...” (Grđić 1956: 266)

19 Navodeći detalje tog sastanka, autor iznosi i informaciju da je predaja vlasti bila dogovorena 8. rujna u zapovjedništvu talijanske 2. armije (Giron 2004: 160).

20 Autor rada, raniji čelnik JUREPO-a na Sušaku, navodi da je ta organizacija na Krku u Aleksandrovu imala 120, u Vrbniku 60, u gradu Krku 25 i u Malinskoj 10 članova, od kojih je u borbi za „otadžbinu” s oružjem u ruci sudjelovalo njih 115. Nadalje navodi poimenični popis od 30

Slika 5. Četnički vojvoda
Dobrosav Jevđević

Figure 5. Chetnick's duke
Dobrosav Jevđević

ništvom kapetana Borivoja Gešovića rasporedili po cijelom području Malog i Velog Lošinja, osobito se utvrdivši u lošinjskoj tvrđavi. Dana 24. rujna uslijedio je desant jedinica Trinaeste divizije NOVJ-a i Komande mornarice za Hrvatsko primorje te je u dva dana ugušen otpor četnika.²¹ Unatoč tome, grupa od oko 200 četnika i članova njihovih obitelji isplovila je s dvama brodovima u pravcu Suska i Biševa te se zatim probila do obala Italije. Jedan brod na kraju je stigao u Brindisi te su se ti četnici, predvođeni majorom Slavkom Bjelajcem, predali saveznicima. Druga je pak grupa pristala u Pesaro te je ondje zatekla Nijemce. Manji dio ljudstva na Lošinju poraženih četničkih formacija viđen je u to vrijeme i u Brseču²² te je za pretpostaviti da se povlačio preko Cresa. Prema iskazu jednog od kazivača,²³ partizani su se tom prilikom sukobili s četnicima i na tom otoku.²⁴ Navedeno upućuje na mogućnost da

su se četnici nakon poraza sklonili u Lovran gdje su od ranije imali svoj štab.

poginulih kao i dodatnih 11 čije generalije nisu poznate. Svi su oni stradali u sljedećih nekoliko dana u borbi s partizanima (Grđić 1956: 266–267).

21 Autor potvrđuje ranije iznesenu informaciju da su engleske vojno-obavještajne službe i pripadnici engleske vojne misije pri štabu generala Draže Mihailovića dali četnicima informaciju o tome da se sprema kapitulacija Italije te su im sugerirali da preduhitre partizane i dokopaju se svih talijanskih vojnih skladišta i kompletnog naoružanja. Nadalje opisuje strahote koje su proživljavali četnici koji su se predali partizanima tijekom opsade lošinjske tvrđave sljedećim riječima: „Jedna grupa od četrdeset Hrvata - četnika smještena je na manji parobrod ‚Buon Padre‘. Tu grupu su partizani likvidirali tako što su im rasparali trbuhe i tako još upola žive pobacali u more. Navodno je poručnik Antun Šuster prije egzekucije rekao: ‚Dajte znati mojem kralju da umirem za njega i za Kraljevinu Jugoslaviju, i da sam sretan za njega umrijeti i Bogu dušu predati.‘” (Šuljak 1998: 163–167)

22 Opisujući rujanske događaje na Lošinju kao i kasniji dolazak njemačkih snaga, autor navodi da je u partizanskoj akciji ubijeno oko 200 četnika te da mu je vlasnik barke Josip Uhač Spingarol iz Sv. Jelene, r. 1882. posvjedočio kako je jedan dio poraženih četnika, bježeći s Lošinja i Cresa, prošao kroz Brseč (Suzić 2009: 99–101).

23 Popis kazivača nalazi se na kraju rada.

24 Ovu je pretpostavku potvrdio kazivač prof. dr. sc. Milovan Jovanović (r. 1946.) iz Lovrana čiji se otac Ivan Jovanović rodom iz područja Vinodola kao mladi pripadnik partizanskog bataljona Matija Gubec na Cresu sukobio s četnicima koji su napuštali otok. Za razliku od tridesetak pripadnika iste jedinice koju su Nijemci na Lošinju zatekli i pogubili nakon desanta u listopadu 1943. (pritom su zarobljeni partizani sami sebi morali iskopati grob), on i njegovi suborci uspjeli su napustiti otok prije dolaska Nijemaca.

Slika 6. Četnički major Karlo Novak i Jovanka Krištof r. Ribar

Figure 6. Chetnic major Karl Novak and Jovanka Krištof nee Ribar

Osim posljednje opisane četničke grupacije, za daljnji tijek ratnih događaja na prostorima Liburnije bitna je i grupacija koja se je iskrcala u Pesaru.²⁵ Zarobivši četnike, u strahu od gubitka svih saveznika, predložili su im da za njih rade razne civilne poslove te su ih naposljetku uključili u „705. Sicherungsbataillon” kao treću (hrvatsku) četnu. Zapovjednik bataljona bio je bojničnik Ernst Höbel. Istovremeno se vojvoda Jevđević preko Opatije, u koju su ga sklonili Talijana, ali u kojoj se nije duže zadržavao, od rujna do studenoga 1943. preko Ljubljane i Riminija probio do Rima gdje je prema jednom izvještaju savezničkih tajnih službi osnovao „specijalnu misiju”. Osim što je raspolagao s dostatnim financijama za provedbu takvih aktivnosti, raspolagao je i s radiostanicom u Padovi te je prije dolaska u Rim održavao samostalnu vezu i sa saveznicima i s D. Mihailovićem. Već krajem studenoga 1943. šalje depešu Draži Mihailoviću u kojoj navodi da su Nijemci četnike u Pesaru, kojima se on u međuvremenu stavio na čelo, zadužili da čuvaju skladište municije na aerodromu.²⁶

Jedna od osoba koje su bile angažirane u Jevđevićevoj „specijalnoj misiji” u Rimu bio je vođa slovenskih četnika, major Karlo Novak iz Ljubljane. Jevđević je tu, čini se, samo formalno bio nadređen Novaku koji je odlučivao samostalno. Treća, za daljnji razvoj događaja vrlo bitna osoba, bila je Novakova suradnica i

25 U svojoj ratnoj autobiografiji poznati slovenski i najpoznatiji makroekonomist i bivšoj Jugoslaviji, akademik A. Bajt, otkrivajući više od 50 godina brižno čuvanu tajnu pripadnosti slovenskim četnicima, tzv. „plavoj gardi”, opisuje dosad manje poznate događaje koji su uslijedili nakon što su se četnici u Pesaru predali Nijemcima pa sve do njihova povratke na prostore Slovenije i Liburnije (Bajt 1999: 272–276).

26 Autor knjige ovdje citira Jevđevićevu izjavu da bi „...na naređenje, magazin svakog časa mogli baciti u vazduh” (Bajt 1999: 272).

Slika 7. Četničke i njemačke postrojbe na području Klane u srpnju ili kolovozu 1944. godine

Figure 7. Chetnic and German military formations in the area of Klana during the July or August 1944.

„prijateljica” te osobna špijunka Draže Mihajlovića,²⁷ Jovanka Krištof r. Ribar zvana Mira, rodom s Korduna. Sumnjajući da ga je Jevđević odao Nijemcima, zbog čega je Novak bio uhićen i zatvoren u Beogradu u ožujku 1944., Novak je pratio što Jevđević radi, osobito u pogledu financija te suradnje s Talijanima, Nijemcima i slovenskom grupom koju je Novak nazivao „klerikalcima”. Nadalje, preko Mire je kontrolirao i Jevđevićeve radioizvještaje D. Mihajloviću.

Usljed pomicanja fronte u Italiji, njemački „705. Sicherungsbataillon” bio je premješten u Bolonju te ubrzo, u prosincu 1943., na područje Operacijske zone Jadransko primorje (OZAK). Glavnina snaga smještena je u Postojnu te u Pivku i Ilirsku Bisticu u cilju zaštite željezničke pruge Trst – Rijeka od partizanskih napada i sabotaza. Za njima su nakon nekog vremena, ali najkasnije u veljači 1944., iz Bolonje stigli i Jevđevićevi četnici.

Svako od tri zasad poznata izvješća, koja je obavještajka Mira za područje Liburnije i Slovenije odaslala D. Mihajloviću početkom druge polovice 1944.,

27 Autor navodi da je Mira sama šifrirala i dešifrirala izvješća, tako da je bila neka vrsta monopolista. Ovdje valja nadodati da je neka izvješća u potpunosti sama napisala i poslala te je stoga neki autori smatraju i osobnom špijunkom D. Mihajlovića (Kranjc 2012). Referirajući se na Izvješće od 20. lipnja 1944., autor nadalje navodi da „...ono prikazuje Miru kao tipičnu ženu s jakim osjećajima, pretjeranim u pozitivnom smislu kod omiljenih i negativnom kod neomiljenih osoba. Njeni izvještaji su bili začinjani ogovaranjima u jednom i drugom smeru, pisani više u kozerskom, nego vojničkom stilu. Inače, bila je dobar posmatrač, pre svega, nepokolebljiva u privrženosti Mihajloviću. O Slovencima, posebno kao vojnicima, nije imala najbolje mišljenje („Srbin uvek ostaje Srbin, a Slovenac je ono što i njegov gospodar”, kaže u navedenom izvještaju).” (Bajt 1999: 275)

obiluje velikom količinom s vojne strane zanimljivih podataka,²⁸ koji detaljnije opisuju stanje među Jevđevićevim četnicima na području Slovenije i Liburnije (Jevđevići odredi u Postojni, Jurdanima, Opatiji²⁹, na Učki³⁰ i u Lovranu³¹) kao

28 U dokumentu br. 198 pod nazivom *Izveštaj obavještajnog organa od 29. juna 1944. Draži Mihailoviću o stanju četničkih organizacija u Sloveniji, Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru i Lici i saradnji sa nemačkim okupatorima* obavještajka Mira kritizira Jevđevićevu suradnju s Nijemcima, demantirajući njegovu izjavu da je zaslužan za formiranje četničkih postaja duž željezničke pruge Ljubljana – Rijeka i u Lovranu. Prema Miri, te su postaje ustrojili Nijemci tako da je odred u Postojni ranije brojio 74 četnika od kojih je za borbu bilo sposobno njih samo 30, a ostalo su bili djeca od 14 godina nadalje i starci. Sredinom lipnja 1944. pojačani su za 30 četnika iz Lovrana i 19 iz Opatije. Za postojnski odred ona smatra da je najbolje opremljen („... dobili su lepe nove uniforme – boja stari srpski uniformi...”) i da ima najbolju hranu jer je njemački zapovjednik porijeklom Čeh. Odred Jurdani koji broji 100 četnika čuva prugu Trst – Rijeka te Mira zaključuje: „... Odlično služi našoj stvari, kad putnici iz vlaka upirom prstom, kako četnici čuvaju prugu Nemcima, dok ju partizani ruše!” koji su, prema Miri, ogorčeni te u roku od 8 do 10 dana namjeravaju „strgnuti svi u šumu i uzeti pravac Lika”. Nadalje Mira izvještava o tome da je odred u Opatiji likvidiran te da je, osim onih koji su poslani u Postojnu, njih deset na čelu s Jevđevićem i radiostanicom dano na raspolaganje Gestapu u Rijeci. Konačno, četnici iz odreda s Učke „... priključeni u ovaj između Matulja i Giordana (vojarna Mučići, op. a.)”, dok se 80-ak četnika iz Lovrana, koji čuvaju cestovnu komunikaciju Opatija – Plomin, prema Miri, želi vratiti „... samo u Liku, jer se plaše mora.” (*Zbornik dokumenata NOR-a, XIV/3: 753*)

29 Autor pojašnjava da je Okružna komisija za ratne zločine na Sušaku 11. veljače 1945. odaslala dopis Općinskoj komisiji u Puntu tražeći da detaljno istraži djelovanje četnika na području svoje općine te da je najviše prijava bilo podneseno protiv bjegunca Vjekoslava Žica, zemljoradnika u kasnim dvadesetima koji je „... za cijelo vrijeme okupacije bio aktivni četnik a za vrijeme njemačke okupacije bio je u četničkom garnizonu u Opatiji, odakle je za vrijeme racije, koje su Nijemci provodjali na otoku Krku, dolazio zajedno sa Nijemcima praviti racije i prokazivati naše ljude”. Po tom pitanju Antun Orlić tvrdi da su ga četnici, među kojima je bio i Žic, uhitili u Puntu tijekom racije i predali Nijemcima koji su ga potom otpremili u logor Traiskirchen (Franolić 2016: 76).

30 U sklopu istraživanja provedenih za ranije publiciranu knjigu (Žigulić 2019: 35) autor je na temelju kazivanja Milice Matić r. Brubnjak, u njemačkoj ofenzivi Braunschweig zarobljene partizanske kurirke koja je otjerana u nacistički logor u dobi od 15 godina, došao do saznanja da je u trenutku njezina dovođenja na Malu Učku tu zatekla i čula i neprijateljske vojnike koji nisu govorili stranim jezikom. Sada je ta kazivačica tvrdnja dobila svoju potvrdu jer, prema spomenutom izvješću od 20. lipnja 1944., obavještajka Mira, plastično prikazujući kako su četnici bili tretirani od Nijemaca, navodi: „... Sličan primer odigrao se 15 dana pre ovog, dok sam bila sa Aerom (Jevđević, op. a.) u begstvu. Prilažem pismo kap. Đak[ovića] o tom slučaju (pismo nije pronađeno, op. a.). Ovo je bilo na Učkoj i tu je izgorelo još više kuća. Od 40 ovaca Nemci su i četnicima galantno jednu dali.” (*Zbornik dokumenata NOR-a, XIV/3: 750*).

31 Plastično opisujući četnički zločin koji su počinili Jevđevići četnici iz lovranskog odreda na području Poljana, izvještavateljica, šifrantica Mira, navodi: „... U noći od 19 na 20 maja išlo je oko 70 naših četnika sa 10 Nemaca u selo Poljane nad Lovranom pljačkati i paliti kuće. Dva Nemca, koji su palili i podmetali eksploziv, bili su obučeni u četničke uniforme. Jedni četnici su im donosili eksploziv, dok su drugi držali selo opkoljeno. U kojoj kući je manjkao muškarac, tu su uništili. Dogodilo se dosta nepravednih slučajeva, da su u internaciji, mrtvi ili slično. Četnicima je taj posao bio odvratn, pa su spasavali koliko su mogli i pomagali gasiti požar. Izgorelo je oko 40 kuća, dok su 16 spasili. Spasili su i jednu gostionu, pa im gostioničarka dala piti koliko su hteli. I pili su do 15 h kap. Dušan Đaković, Jovan Vuletić, svi narednici i podnar. zajedno sa Nem. dok ih je narod na zgarištima proklinjao.” (*Zbornik dokumenata NOR-a, XIV/3: 750*)

Slika 8. Fotografija pripadnika različitih vojski i naroda u Velim Lazama (danas želj. st. Brgud). U pozadini se vidi četnik sa šubarom na glavi.

Figure 8. Photo of members of different military formations and nations in Vele Laze (today railway station Brgud). In the background it can be seen a chetnik with hat called šubara on his head.

i njihovu suradnju s Nijemcima. Izvješća prate i Jevđevićeve aktivnosti na temelju kojih je u ljeto 1944. osnovao Primorski korpus s centrom u Ilirskoj Bistrici i nakon čega je u rujnu te godine osnovao i Ličkokordunski korpus sa sjedištem u Gornjoj Lici (Gacka dolina).

O djelovanju Jevđevićevih četnika na području Liburnije do kraja 1944. govore i druga povijesna vrela, ona partizanske provenijencije. Tako Općinski NOO Veprinac izvješćuje Kotarski NOO Lovran o tome da je politička situacija, nakon „rastrelamenta” (u svibnju, op. a.) osobito teška na području Poljana te da je gotovo bila izgubljena veza s narodom koji se pokolebao, među ostalim i zbog jake četničke propagande.³² Za bezobzirno ponašanje dijela četnika pri paljenju kuća za vrijeme istog „rastrelamenta” vezano je drugo izvješće istog ONOO-a.³³ Općinski NOO Lovran izvješćivao je isto tijelo više razine odlučivanja o poten-

32 U Izvješću sa sastanka br. 24 od 18. lipnja 1944. ONOO Veprinac izvješćuje: „... Imali smo dosta slučajeva da čujemo kako su dolazili četnici po našim selima, ubacivali su u narod razne parole, da su i oni bili partizani, da su oni videli da nije to dobro, pa da su okrenuli ledja, i tako su narod varali, jednomu su novac ukrali a dali drugomu, jedni su palili a drugi gasili, tako je narod govorio da su dobri četnici...” (HR-DARI-522, 24: 1)

33 U *Izvještaju sa sastanka br. 29 od 25. lipnja 1944.* ONOO Veprinac opisuje bezobzirnu pljačku koju su počinili četnici sljedećim riječima: „... Kad su u Poljanama palili kuće, bio je takav slučaj, zahtjevao je jedan četnik da mu se sabere 13 hiljada lira pa da im neće popaliti kuće. Obratila se jedna žena na nekog oficira, on njoj veli da ne može on njega kaznit, jer da kad bi on stigao iz zatvora, da bi on po noći došao, i da bi sve popalio, i poklao...” (HR-DARI-522, 249: 1)

cijalnoj četničkoj vezi u jedinicama NOV-a,³⁴ o motivima četnika za ostanak u Lovranu (viđenje u potpunosti oprečno ranije iznesenom viđenju obavještajke Mire, op. a.)³⁵ o sudjelovanju Jevđevićevih četnika u akcijama okupatorskih snaga na području Lovranštine i Učke.³⁶ Problemom demoraliziranosti naroda zbog neprijateljske propagande u kotarevima Lovran i Opatija tijekom njemačko-četničkih „raštelamenata” bavi se čak i Okružni narodnooslobodilački odbor za Rijeku,³⁷ s time da se defetizam sredinom 1944. očito bio uvukao i u redove partizanskih jedinica, što je naposljetku znalo rezultirati i samovoljnim napuštanjem tih jedinica.³⁸ S druge strane, činilo se da Okružni narodnooslobodilački

34 U *Izveštaju sa sastanka bb datiranom s 21. srpnja 1944.* navedeno je da je Informativna služba KNOO-a Lovran zamoljena da u vezi sa četnicima „... pokuša neku istragu, čulo se je govorit od četnika da u našoj N.O.V. postoji neki po imenu Krikner, koji daje vezu njima i da oni na taj način lahko pronajdu dje moru da lakše opljačkaju hranu i valda sve drugo...” (HR-DARI-522, bb: 3)

35 U *Izveštaju sa sastanka br. 195 datiranom s 14. kolovoza 1944.* izneseno je mišljenje ONOO-a Lovran da „u Lovranu su u prvom redu četnici kojih su bili Nijemci pustili da idu kući slobodni ali oni su se izjavili da oni će ostati ovdje i da oni će se do zadnjeg borit protiv partizana i na sve načine nastojati preko svojih agenata da otkriju organizacije te onda da će im smesta suditi. Kako su to već počinili, priličan broj naših najboljih drugova su pali i stradali životom, istina je da ovi razbojnici četnici imaju i veću praksu jer većina njih bila su to već i partizani...” (HR-DARI-522, 195: 1–2)

36 U *Izveštaju sa sastanka br. 195 datiranom s 14. kolovoza 1944.* ONOO Lovran javlja da je tijekom noć 13. 8. 1944. „... dignuto oko 600 SS-ovaca, četnika i fašista, da su bili naoružani sa 7 bacača i teškim mitraljezima, te da su se podijelili na sve staze koje vode u šumu i došli do garnizona na Učki. Najviše su napali Dragu lovransku koju su napali u ranu zoru...” (HR-DA-RI-522, 195: 2)

37 U *Zapisniku osnivačkih sastanaka okružnog NOO-a za Rijeku* je navedeno da je drugarica Slavica, koja je očito bila zadužena za kotare Lovran i Opatija, opisala situaciju na sljedeći način: „... Narod tamo nasjeda neprijateljskoj propagandi. Pogotovo je za vrijeme ‚raštelamenta’ povjerovao kad je neprijatelj govorio da će uništiti partizane i onda doista došao i rastjerao partizane. Narod je vrlo prestrašen, buni se ako partizani dođu u selo a prije ‚raštelamenta’ sami su ih zvali... odbornici i politički radnici govore narodu da će Nijemci otići i da više neće činiti zla, ali Nijemci svako toliko napadaju tako da riječi naših drugova ostaju primljene s nepovjerenjem. Četnici idu po kućama i po nalogu Nijemaca govore narodu da će u novoj Jugoslaviji biti narodu sve novo učinjeno i to pod kraljem Petrom.” (Giron 1977: 14)

38 Prema *Zapisniku osnivačkih sastanaka okružnog NOO-a za Rijeku*, već spomenuta drugarica Slavica dalje nadodaje: „... Nakon ‚raštelamenta’ neki partizani iz Lovranštine i Opatije napustili su svoje jedinice i širili razne vijesti da se oficiri posebno hrane, i da sa akcija uzimaju oficiri najbolju robu i obuću premda im nije potrebno. Neki oficir da je borcima vikao iza ‚raštelamenta’: ‚bježi marvo kud znaš.’” (Giron 1977: 14) Autor *Pisma* šefu kabineta DSUP-a – Beograd od 5.6.1957., kapetan I. klase zrakoplovstva M. A. Jakovašić, podrijetlom s lovranskog područja, među ostalim slučajevima koji su se dogodili tijekom 1944. i bacili negativno svjetlo na djelovanje 9. (lovranske) istarske čete, opisuje i jedan slučaj predaje dvojice braće, partizana s područja Lignja, četničkim jedinicama, za što na kraju zaključuje da se vjerojatno radi o jedinstvenom slučaju četništva u Istri. Jedan od te dvojice ranije je dezertirao i četnici su ga uhvatili, a drugi se sam predao. Prema Jakovašiću, svi su u selu vjerovali da će oni biti likvidirani, no četnici ih „... na početku zadržavaju kao kuhare, a kasnije ih oblače u njihovu uniformu i tako ostaju nekoliko mjeseci sa njima.”. Nadalje, Jakovašić vjeruje da je takav tretman intervencijom kod neprijateljskih vlasti isposlovao njihov otac, a za jednog od braće

odbor za Hrvatsko primorje više brinu četnici s otoka i Krka te njihov angažman u garnizonima Opatija i Lovran.³⁹

Kao jedno od povijesnih vrela partizanske provenijencije valja spomenuti i glasilo *Glas Istre*. To, neposredno pred kapitulaciju Italije utemeljeno, glasilo Narodnooslobodilačke fronte za Istru od travnja do kolovoza 1944. periodički donosi napise o djelovanju četnika na tlu Liburnije i Slovenije, prvenstveno se referirajući na počinjene zločine,⁴⁰ gubitke u sukobima s partizanima⁴¹ kao i na mobilizaciju koju među domicilnim stanovništvom

Slika 9. Kapetan I. klase Dušan Đaković (u sredini).

Figure 9. Captain I class Dušan Đaković (in the middle).

nadalje tvrdi da mu i deset godina nakon okončanja rata ljudi prijete jer je u njihova sela u lovranskom zaleđu dovodio četnike (Jakovašić 1957: 5).

39 U Zapisniku ONOO-a za Hrvatsko primorje od 5. srpnja 1944. stoji: „U mjestu Punat ima nešto četničkih obitelji, kojima se muževi, braća i sinovi nalaze u četnicima (centar Opatija), ali se ne osjeća neka naročita njihova aktivnost u mjestu Punat...” (Strčić 1974: 152). O sličnoj problematici izvijestio je delegate predstavnik Kotarskog NOO-a Krk na Okružnoj konferenciji Kotarskih NOO-ova za Hrvatsko primorje održanoj od 18. do 20. listopada 1944. navodeći sljedeće: „Što se pak tiče četnika, njih je bilo u Puntu, Krku i nekoliko u Lovranu, ali izgleda da su pokolebani i pitaju se kako će završiti njihova stvar. Izgleda da su skloni da nekud pobjegnu...” (Strčić 1974: 231)

40 U tekstu pod naslovom *Krvnici, platit ćete!* navedeno je: „... u Matuljama četnički psi zaklali su 5 odbornika NOO. U selu Potpič (tiskarska pogriješka, radi se o Opriću, op. a.) pobješnjeli psi ubili su 11.3. 5 članova NOO. 16.3. njemačke životinje ubili su kod Bresta drugaricu Mikac...” (*Glas Istre* 1944 (11): 9)

41 U tekstu pod naslovom *Akcije NOV-a u Istri* objavljene su, među ostalim, pohvale za sljedeće uspješno izvedene akcije:

- „III bataljon Prve brigade, Vladimir Gortana, postavio je zasjedu na cesti Učka - Rijeka. Na tu zasjedu naišla je neprijateljska kolona od 7 kamiona i 1 blinde. Vozilo se oko 140 Švaba, ustaša, četnika i fašista. Nakon žestoke borbe, koja je trajala 1 sat, neprijatelj je ostavio na bojištu 53 mrtva i 28 ranjenih”.
- „Dne 2. VI jedan vod III bataljona I brigade, Vladimira Gortana, približio se neprijateljskim bunkerima na Učki, gdje se nalazilo oko 70 Švaba, ustaša i četnika, koji su čuvali kotu Stražica. Oko 12 sati neprijateljski vojnici izašli su iz bunkera i pošli u susret smjeni. Naš vod je neprimjetno zauzeo položaj u njihovu bunkeru. Čim je banda došla na dovoljnu blizinu otvorena je na nju vatra i nakon četvrt sata borbe neprijatelj je imao ? (neotisnuto, op. a.) mrtvih i 8 teško ranjenih.” (*Glas Istre* 1944 (16): 9)

provode četnici u suradnji s ostalim kvislinškim snagama, uključujući i vojne strukture NDH-a.⁴²

5. Kazivanja kazivača

Budući da su četničke postrojbe vojvode Jevđevića provele određeni broj akcija na terenu Liburnije tijekom kojih su napuštale vojarne u kojima bi bile smještene, njihovi zločini, ali i svakodnevno ophođenje sa stanovništvom, ostali su zabilježeni u kolektivnoj svijesti stanovništva te se u velikom broju slučajeva prenose preko obiteljskih veza na generacije koje dolaze. U tom je smislu bio angažiran određen broj kazivača od kojih su se neki s četnicima susreli još u dječjoj dobi, dok su drugi, oni mlađi, jednako vjerodostojno bili spremni prenositi svjedočenja svojih roditelja. Budući da su se glavni zločini Jevđevićevih četnika dogodili na području Lovranštine i Veprinštine, upravo je s tog područja angažirana većina kazivača. Uz njih, aktivnima su se pokazali i kazivači s područja Mošćeništine jer je i taj teritorij spadao pod djelovanje četnika stacioniranih u garnizonu Lovran, sa sjedištem u lovranskoj bolnici.

5.1. Likvidacija članova NOO-a Oprić

Slika 10. Ivan Kružić zvan Jovo (r. 1902.)

Figure 10. Ivan Kružić called Jovo b. 1902.

Slika 11. Božo Kružić zvan Dalo (r. 1903.)

Figure 11. Božo Kružić called Dalo b. 1903.

Slika 12. Anton Fratar (r. 1900.)

Figure 12. Anton Fratar b. 1900.

⁴² U napisu pod naslovom *I Italijani i Hrvati Istre nemilosrdno će se obračunati sa svim izrodima* govoreći o formiranju novih brigada NOV-a u Istri, autor navodi: „Tako zvani četnički komandant Jevđević za izdajničke zlatnike raskošno živi u hotelima Opatije i skupa sa četničkim kapetanom Đakovićem, Šorakom i njemačkim oficirima lumpuju, dok njihovi ljudi za njih pljačkaju po istarskim selima. Pred kratko vrijeme sastali su se ovi skotovi s ustaškim pukovnikom Rešom i raspravljali kako bi mogli prikupiti što više roblja za novu Hitlerovu ‚totalnu mobilizaciju‘, govoreći da će ih oni spasiti i odvesti na sigurno mjesto, a to je u stvari bio logor blizu Gorice, gdje su ih preko tzv. glavnog četničkog stana liferovali Hitleru na frontu. I oni se spremaju kao i talijanski izrodi da dočekaju naše Saveznike time što će se prethodno povući u šume, a zatim doći kao tobožnji borci viteza Draže Mihailovića.” (*Glas Istre* 1944 (16): 9)

Jedna od najranijih akcija Jevđevićevih četnika iz garnizona Lovran bilo je otkrivanje vremena i mjesta konspirativnog sastanka NOO-a Oprić koji je tragično završio za svu petoricu članova: braću Ivana zvanog Jovo (r. 2. 2. 1902.) i Božu zvanog Dalu (r. 31. 12. 1903.), sinove Antona Kružića Orbana i Ane r. Marinčić iz Oprića 133,⁴³ Antona Fratra (r. 3. 6. 1900.), sina Franje i Antonije r. Brnčić iz Oprića 150, Mirka Gržanića (r. 9. 9. 1912.), sina Josipa i Antonije r. Palmić iz Oprića 165, te Ivana Vidovića Nandinog zvanog Nino (r. 21. 8. 1904.), sina Ferdinanda i Ane r. Matetić iz Oprića 136. Osim već spomenute vijesti objavljene u *Glasi Istre* iz koje je zbog tiskarske pogreške teško bilo utvrditi gdje se zločin zapravo dogodio, osobni podaci o žrtvama uz vrlo oskudne podatke o počinjenom zločinu mogu se još pronaći u nekoliko vrela.⁴⁴

Kazivačica⁴⁵, koja i dan-danas stanuje u istoj kući u koju su 11. 3. 1944. po dojavi o održavanju sastanka NOO-a Oprić upali četnici, prisjetila se pojedinosti tog tragičnog događaja iako je tada imala samo deset godina. Kasnije su stariji pričali da je povod dolaska četnika bila izdaja jednog domaćeg čovjeka koji je od jednog od članova NOO-a Oprić u gostionici Dopolavoro u Iki čuo da će se NOO sastati u kući obitelji Vidović Nandinih u Opriću, na adresi Oprić 136. Ta je osoba tu informaciju prenijela njemačkoj komandi na Triestini, a oni su obavijestili četnike čija je komanda bila u lovranskoj bolnici i koji su potom odmah krenuli u akciju.

Od grupe četnika koji su prošli putem koji je vodio uz kuću obitelji Rumača Prçonkinih (tada Oprić 141), dvojica su se odvojila i ušla u kuću. Pretresom

Slika 13. Mirko Gržanić (r. 1912.)

Figure 13. Mirko Gržanić b. 1912.

Slika 14. Ivan Vidović zvan Nino (r. 1912.)

Figure 14. Ivan Vidović called Nino b. 1912.

43 Svi rodoslovni podaci, kao i kućni brojevi osoba s područja Lovranštine, uzeti su prema Stališu duša župe Lovran 1863. – 1891. (Sv. Franjo i Oprić) (HR-DARI-855, DVD 2).

44 Autor popisa poginulih s područja Ike, osim što je krivo naveo datume rođenja dvojice poginulih, pogrešno je locirao mjesto održavanja sastanka NOO-a Oprić u šumu Vojina u koju su odbornici kasnije dovedeni i pritom ubijeni (Šepić – Čiškin 2003: 21–22). Graovac pak spominje svu petoricu ubijenih prilično površno te se tako Božo Kružić r. 1903. pojavljuje i kao Dal (od Nadal, op. a.) r. 1918. Za svu petoricu žrtava navodi se da su strijeljani, neki od njih u šumi Vujina (pogreška u navođenju toponima Vojina, op. a.), a neki u Lovranu (Graovac 2011: 171–450). Treći popis za svu petoricu žrtava vrlo šturo navodi da su poginuli o direktnom teroru, bez mjesta pogibije i navođenja počinitelja zločina (Savezna komisija za popis žrtava rata 1964: 1341–1342).

45 Milica Tuševljak r. Rumača Prçonkina (r. 1934.) iz Konjskog, Oprić prisjetila se tragičnog završetka života petorice članova NOO-a Oprić 11. ožujka 1944.

kuće našli su na jednom ormaru (kolokvijalno borou) debelu knjigu sa slikama kralja Petra i Draže Mihajlovića te su zadovoljno namjeravali otići dalje. Jedan od četnika ipak se zaustavio u kući i pitao majku kazivačice Mariju Rumac r. Matković (r. 1895.): „Stara, imaš hleba?“, na što je ona jedna iz ormarića izvušla nož i htjela mu odrezati komad kruha. No on joj je iz ruke oteo cijeli kruh i njoj odrezao komadić jer je ona počela plakati i zapomagati. Govorila je da je za djecu ispekla manji kruh jer je veliko siromaštvo i nije mogla nabaviti brašna (u to vrijeme za doći do brašna i palente trebalo je otići barem do Lupoglava, a često i do Trsta). Sve u svemu, taj četnik stavio je kruh pod mišku i otišao s njime iz kuće. Kazivačici nije poznato je li taj isti četnik hodao za njom oko kuće (imali su brade, dugu kosu i nosili šajkače pa ih je bilo teško raspoznati) dok mu je govorila: „Nemoj mi zet kunelića...“ jer je imala jednog kunića kojeg je jako voljela. No on ju je odgurnuo te otišao dalje.

Budući da je bila dječje znatiželjna, kazivačica je išla za četnicima prema kućama Kružića Orbanića i Vidović Nandinih gdje se održavao ilegalni sastanak Narodnooslobodilačkog odbora Oprić koji se je vjerojatno bavio problemom prikupljanja i transporta hrane. U okolici je bio veći broj partizana, a vladala je poprilična glad. I otac kazivačice u to je vrijeme prikupljao hranu noseći je u zaselak Kožuli: majka bi ponekad skuhala kupus, ponekad tjesteninu, a otac je hranu najčešće nosio u velikoj posudi. Kazivačica dalje navodi da je od starijih čula da se u trenutku dolaska četnika pred kućom Ane Kružić – Orbanice (r. 1909.), sestre dvojice članova NOO-a Oprić, našao partizan po imenu Drago koji je imao pušku, tzv. karabinu, koju je odbacio pod jedan zid, pobjegavši od te kuće prema vrtovima. Također je imao i malu bombu koju je bacio i koja nije pogodila četnike jer je zapela o trsove vinove loze.

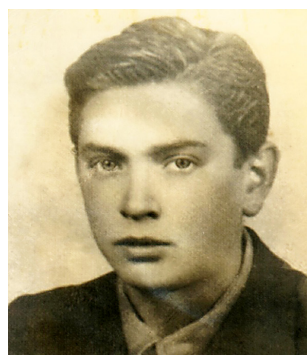
Kazivačica nadalje navodi da su vrlo brzo nakon odlaska četnika koji su odveli članove NOO-a Oprić za njima krenuli stariji susjedi pokušavajući doznati što se dogodilo s petoricom sumješтана. Prva slika koju je s tim u vezi zapamtila kazivačica jest slika mrtvog Antona Fratra koji je, izboden noževima i bajunetama, ležao mrtav na jednoj livadi dok su obje krpene šlake (tzv. cavate) bile razbacane uokolo. Nadalje, Mirko Gržanić ležao je potrbuške mrtav u jednom manjem dolcu, dok je Nino Vidović ležao potrbuške više, bliže kućama, pod jednom gromačom. Stariji mještani okrenuli su njegovo tijelo da bi vidjeli mogu li mu kako pomoći. U tom trenutku još nisu mogli pronaći tijela dvojice braće Kružića Orbanovih. Njihova je tijela nakon nekoliko dana upravo u šumi u kojoj se danas nalazi spomenik žrtvama četničkog pokolja pronašla Antonija r. Marčenić zvana Baborka (r. 1912.) iz Oprića 176. Budući da su braća Kružić bila zaposlena u tvrtki Cantieri Navali di Carnaro (današnje brodogradilište 3. maj), dotad se zapravo vjerovalo da su se možda spasili. Prvog je mrtvog pronašla Dala Kružića s kojim je bila u vezi te je, raskopčavši mu košulju, primijetila da je sav izboden pa je u jednom trenutku u njezinoj ruci završilo i njegovo srce. Nakon toga pronašla je mrtvog i njegova brata Jovu Kružića koji je također bio raskasapljen.

O pljački koju su u sklopu opisane akcije provodili četnici kazivačica navodi da se kasnije po selu pričalo da su upravo u kući ranije spominjane Ane Kružić Orbanice, žene koja se u selu isticala urednošću, četnici mjerili i krali ženske odjevne predmete, no ne može posvjedočiti da su se među četnicima nalazile i žene.

5.2. Ubojstvo dvojice partizana u Puharima

Petnaestak dana nakon što su četnici sudjelovali u akciji protjerivanja kompletnog življa iz sela Mala i Vela Učka u kojima su bili spaljeni gotovo svi stambeni i gospodarski objekti, Jevđevićvi četnici sudjelovali su u Puharima na Poljanštini u ubojstvu dvojice partizana: Jure Honovića (r. 23. 4. 1925.) s područja Lovranštine (Oprić 214) i njegova suborca Berta Juričića rodom s Grobinštine. Oni su se po zadatku 18. 5. 1944. ujutro pojavili na adresi Puharska 78⁴⁶ kako bi u kući Antona Žigulića (r. 28. 8. 1917.), koji je bio angažiran u partizanskoj bolnici „Ljubica” nedaleko od Vodičke griže, preuzeli sanitetski materijal.⁴⁷ Budući da su se tek navečer morali javiti u svoju jedinicu, dva su partizana produžila na Lovranštinu kako bi se Honović pozdravio s obitelji te da se usput najedu trešanja koje su te godine bile dobro rodile.

Prema kazivaču,⁴⁸ osim već spomenutih Antona Žigulića te Honovića i Juričića, te su večeri u kući bili kazivačeva majka Jelka r. Kadmen (kasnije udana za Rudolfa Kršanca; r. 1922.), njezina sestra Ivka (r. 1922.) koja je iz braka sa spomenutim Žigulićem imala osamnaest dana staru kćer Mariju (kasnije udanu Brajković), kazivačeva baka Marija Kadmen r. Brnčić (r. 1897.; njezin suprug Ivan Kadmen umro je 1925. u Chicagu, op. a.) te kazivačev pradjed Ivan Brnčić (r. 1869.) koji je nepokretan ležao u krevetu. Dok su večerali, pojavili su se četnici (moguće u društvu s Nijemcima, op. a.) koji su ih iznenadili jer je u selu bilo uobičajeno da netko dojavu ako bi se pojavila kakva vojska. Anton Žigulić odmah je razbio petrolejku o zid te je obitelj kroz tzv. kotoratu pobjegla u podrum te dalje kroz vrata podruma u šumu. Izišavši iz kuće, kazivačeva majka Jelka, ne znajući je li njezina sestra Ivka još u kući, počela ju je dozivati da joj barem kroz

Slika 15. Jure Honović zvan Jurić (r. 1925.)

Figure 15. Jure Honović called Jurić b. 1925.

46 Svi rodoslovni podaci, kao i kućni brojevi osoba s područja Poljanštine, uzeti su prema knjizi Stališ duša župe Veprinac 1875. – 1925.: Knjiga I – Poljane i Puharska (Žigulić 2008: 109–383).

47 Iako to kazivač nije mogao potvrditi, za Antona Žigulića navedeno je da je bio upravitelj spomenute partizanske bolnice. Za studenta Berta Juričića također je navedeno da je bio intendant saniteta pri toj bolnici (Brusić 1978: 231).

48 Dragan Kršanac (r. 1956.) iz Opatije prisjetio se kazivanja svoje majke Jelke o tragičnom završetku života dvojice partizana, Jure Honovića i Berta Juričića, 18. svibnja 1944.

prozor spusti dijete. Nakon što su je četnici uhitili, odveli su je natrag u kući gdje je ugledala mrtvog partizana Berta Juričića, dok je Jure Honović još uvijek pokazivao znakove života. Na glavi je imao ogromne ozljede koje su vjerojatno bile posljedica bačene bombe. Dok su četnici još pretraživali kuću, majka kazivača navodno je iz samilosti zamolila četnika da ubije ranjenika jer više nije mogao govoriti te je otežano disao. To je četnik odmah i učinio. Nakon toga četnici su joj pomogli da svojeg djeda Ivana Brnčića zajedno s krevetom iznese iz kuće, nakon čega su zapalili spomenutu kuću Žigulićevih.

Kazivač nadalje navodi da je nakon toga, osim njegove majke, bio uhićen veći broj, osobito mlađih, stanovnika Puhara, čije su kuće u sljedeća dva dana zapaljene.⁴⁹ Neki su od njih, uključujući i njegovu majku, završili u zatvoru u lovranskoj bolnici gdje se nalazio i četnički štab. Kazivač dalje navodi da su majci i ostalima tamo najviše pomagali četnici s Krka, izgledom vrlo mlade osobe, koji su im kradomice donosili hranu i piće. Petnaestak dana kasnije bili su premješteni u riječki zatvor Via Roma odakle je jedan dio završio u njemačkim koncentracijskim logorima, a drugi, u kojem se srećom našla i kazivačeva majka, bio je pušten svojim kućama.

5.3. Paljenje gospodarskih objekata u zaseoku Aničići

U ovom zaseoku, koji se nalazi na samoj granici između Puharske i Poljana, u ranije spomenutom Šepić-Čiškinovu popisu spaljenih stambenih objekata i štala evidentirano je nekoliko objekata. Kazivač⁵⁰ je naveo da vjeruje da je povod tog paljenja bio put koji je tuda vodio do izvora pitke vode koji se nalazio u blizini tzv. Pećničkog vrha. Tamo se nalazila samo kuća s gospodarskim objektom Jurčić Bajakovih na adresi Poljane 109, što je bilo spaljeno još ranije, za što su najvjerojatnije odgovorni Nijemci (15. ožujka 1944., četiri dana nakon opisanog ubojstva u Opriću, op. a.).

Putem prema Pećniku često su prolazile žene koje su nosile na pranje rublje partizana, pa su tuda prolazile i jednog popodneva oko 20. svibnja 1944. Nakon dojave da su u blizini primijećeni četnici, te su žene odbacile sve rublje u jedan kut vrta u vlasništvu kazivačeve obitelji koji se nalazi neposredno iznad svih kuća u tom zaseoku. Odbačeno rublje zamaskirale su granjem i ostacima obrezanih trsova, tzv. rožjem. Prema kazivaču, četnici koji su naišli iz pravca Mendera i Puhara već su od zaseoka Aničića krenuli u pravcu Sv. Petra. No njihov koman-

49 Publiciran popis spaljenih stambenih objekata i štala na području Poljana i Puhara kojih je tridesetak zapaljeno 20. svibnja 1944., autor je, s ostalim popisima sa šireg opatijskog područja, pronašao u kamionu s odbačenim starim papirom ispred današnje vile Antonio. Paljenje navedenih kuća opisuje u svojim izvještajima i Mihajlovićeva špijunka, šifrantica „Mira” koja navodi da je akcija paljenja trajala barem dva dana. Nažalost, predmetne kuće na adresi Puharska 78 nema na tom popisu, što bi moglo značiti da je ovaj tragičan događaj bio moguć povod za širu akciju paljenja kuća na Poljanštini (Šepić – Čiškin 2003: 154–157, 163).

50 Kazivač Josip Rumac (r. 1938.) prisjetio se događaja iz svibnja 1944. kad su četnici palili stambene i gospodarske objekte u zaseoku Aničići gdje još i danas živi.

dant malo je zaostao jer je želio s višeg mjesta promatrati kako se četnici spuštaju prema zaseoku Sv. Petru. Tražeći što je moguće bolju poziciju, nabasao je na rublje, što je bio povod da pozove natrag četnike kako bi krenuli s paljenjem.

Kazivačevoj obitelji na adresi Puharska 63 četnici su zapalili slamom pokrivenu manju prostoriju, tzv. kočić, u kojemu su držali svinju. Poseban problem predstavljala je činjenica što se taj kočić držao za stambenu zgradu Perišićevih na adresi Puharska 62. Kako je to mogao primijetiti tada šestogodišnji kazivač, u gašenju se posebno istaknula njihova susjeda Anica Pilja r. Korić⁵¹ (r. 1914.) iz Puharske 64 koja je hodala po sljemenoj gredi kočića te su joj susjedi, stariji muškarci, donosili i dodavali posude koje su punili vodom na obližnjoj javnoj špini. Prema sjećanju kazivača, tijekom akcije gašenja ponovno se pojavila nekakva vojska (četnici ili Nijemci) koja je vidjela da stanovnici zaseoka Aničići gase vatru, no nisu im učinili ništa nažao.

Osim kazivačevoj obitelji, tom su prilikom zapaljeni i gospodarski objekti obitelji Perišić iz Puharske 63 te obitelji Korić iz Puharske 64. U tom je zaseoku, na strani prema Strmicama, još zapaljena i kuća Mate Korića na adresi Puharska 84. Taj je stambeni objekt, koji je za vrijeme Drugog svjetskog rata bio nenastanjen, bio prekrivenom slamom i sastojao od kuhinje, sobe, konobe i malog kočića za svinje.

5.4. Pljačkaške i protupartizanske aktivnosti četnika na području Poljanštine

Osim čuvanja infrastrukturnih objekata (željeznička pruga Trst – Ljubljana – Rijeka, cesta Rijeka – Pula), u bitnije razloge zbog kojih su njemačke jedinice na ovim prostorima zadržale Jevđevićeve četnike ubrajaju se njihovo poznavanje jezika te dokazano protupartizansko ponašanje. Nadalje, upitno je kakvu su Jevđevići četnici imali logistiku, što je bilo osobito uočljivo kad su izlazili na teren gdje su vjerojatno bili prepušteni na brigu sami sebi i svojoj snalažljivosti. Nekoliko je kazivača iznijelo svoja saznanja o tim temama.

Kazivač⁵² navodi da su četnici na vrhu lovranske bolnice imali promatračnicu i mitraljez. Kad su vidjeli sumnjive pokrete u okolici, mogli su pucati po

51 Kazivač navodi da je ta osoba mnogo pomagala njemu i njegovoj obitelji u vrijeme Drugog svjetskog rata. Osim opisanog gašenja kočića, kazivač se prisjeća epizoda kad su im u kuću upali vojnici Talijanske Socijalne Republike tzv. „republikani” koji su kao vojna formacija bili smješteni u Lovranu te su također odgovorni za paljenja nekoliko kuća na Poljanštini. Nakon što su došli, pitali su kazivača i njegovu braću: „Dove ze papa?” Kazivač se kao najstariji brat „osjetio odgovornim” uzvratiti: „In bosco!”. Na to su „republikani” počeli na pod bacati krpe i odjeću koje su našli po kući te rušiti stolice, sve s namjerom da zapale kuću. Čuvši plač djece, u kuću je dotrčala spomenuta susjeda Anica Pilja r. Korić te je nekako uspjela potjerati „republikane”.

52 Kazivač Anton Hlanuda Andrinov (r. 1933.) iz Bregi prisjetio se događaja iz jeseni 1944. kad su se četnici pojavili u zeselku Menderi te im oteli stoku. Tijekom kazivanja kazivač je iznio još jednu intrigantnu tvrdnju, o tome da je među vojnicima koji su došli u Mendere i odnijeli

selima Lovranštine i Poljanštine, npr. po selu Menderi gdje je on kao dijete živio. Njegova obitelj bavila se stočarstvom te su u to doba nosili mlijeko na otkup kod obitelji Korić Lucinovi iz Poljana 86, Korići. Gazdarica Jelena Kalčić zvana Emica r. Korić (r. 1896.) ili, vjerojatnije, njezina kći Jelka Kadmen r. Kalčić (r. 1924.; oca Ferdinanda Kalčića Nijemci su strijeljali u Poljanama 25. travnja 1944., op. a.) koja je u to vrijeme bila aktivna u NOP-u, ispisala im je priznanicu za predano mlijeko. No na priznanici je bila iscrtana zvijezda petokraka. Kad su, nakon nekog vremena, četnici došli u „posjet” zaseoku Menderi, u premetačini kuće Hlanuda Andrinovih na adresi Puharska 56 u džepovima odjeće našli su i tu priznanicu. Četnik koji ju je pronašao savjetovao je kazivačevoj majci Antoniji Hlanuda r. Perišić (r. 1909.) sljedeće: „Majko, uzmi to i odmah baci u vatru jer ako ti ovo nađe netko od ovih, odmah bi ti prst odrezao, a možda i glavu!” Majka je pred četnikom i sinom, kazivačem, bacila priznanicu u vatru, a četnik je rekao: „Pravo si napravila.” Također joj je savjetovao i da sakrije vjenčani prsten, tzv. viticu, koju je tako uspjela sačuvati do kraja rata. Kazivač nadalje tvrdi da su se njegova majku i taj četnik pokraj štednjaka „međusobno nudili” mlijekom, ne vjerujući jedan drugome da nisu otrovali mlijeko. U tom je razgovoru posebno sumnjičav bio četnik koji je čak tražio da, osim majke, i djeca probaju prokuhano mlijeko prije negoli ga on popije.

Isti kazivač smatra da se navedeni događaj dogodio u jesen 1944. jer su ovce već bile kod kuće, a ne na ispaši na Dobreću. Njegovoj majci Antoniji četnici su isprva oduzeli dva magarca. Pritom su govorili: „Lepi naš magarče, ti ćeš nama nositi bacače!” Također su im odnijeli i šest janjica, a svaka je težila oko 25 kilograma žive vage. Majka im je, želeći se istovremeno riješiti opasnosti te zaštititi sebe i djecu, tom prilikom nudila jednu janjicu govoreći: „Uzmite, vojska mora da jede!” Budući da joj četnici od oduzete stoke nisu ništa željeli vratiti, kazivačeva majka na kraju se otišla žaliti četničkom zapovjedniku koji je bio smješten u Strmicama, u kući Josipa Rumca Balača (r. 1876.) i njegova zeta Milana Žigulića (r. 1909.) na adresi Poljane 102. Žalila se da joj svaka vojska koja dođe u selo nešto odnese te je na kraju uspjela ishodovati potvrdu o oduzetim životinjama kao i vraćanje jednog magarca. Glavni argument u pregovorima za povrat magarca bio joj je da svakodnevno mora dostavljati veće količine mlijeka u bolnicu u Ičićima.

Kazivač⁵³ navodi da su četnici, nakon što su došli do hrane u vidu njihovih janjica, tražili vino. U kući Kašić Kunčevih na adresi Puharska 59 raspitivali su se o vinu te su odnijeli do vrha napunjeno vjetro. Prva susjeda Hlanuda Andrinovih, u Kašić Pušikašovu kuću (Puharska 57) doseljena Marina Jurčić Bajkova (r. 1893.) iz Poljana 109 (kazivač je potvrdio činjenicu da je ta kuća od ranije

stoku bila barem jedna osoba koja je na kapi imala slovo „U”. Tu tvrdnju autor rada nije mogao u potpunosti provjeriti i dokazati.

53 Kazivač Karlo Hlanuda (r. 1960.) iz Poljana nadopunio je neka kazivanja svojeg strica, kazivača Antona Hlanude, brata njegova oca Branka Hlanude (r. 1930.), te je nadodao još nešto činjenica o kojima mu je pričala majka Milica Hlanuda r. Vidović (r. 1925.).

bila spaljena, op. a.), nije željela pustiti četnike u podrum pa su joj nakon ulaska kundakom puške obili pipu kojom vino istječe iz bačve. Istog se trenutka sve vino iz bačve razlilo po podrumu. Kad je riječ o kući na adresi Poljane 95 u kojoj danas živi, kazivač je naveo da se njegovu djedu po majčinoj lozi Ivanu Vido-
viću (r. 1894.) jedan četnik koji je bio među onima koji su bili raspoređeni da prespavaju u njihovoj kući obratio riječima: „Brate, mi ne valjamo, a komunisti su ti još i gori. Ne znate vi što vas čeka!” Isti mu je četnik, pozvavši ga da zajedno gledaju kako gori kuća spomenute obitelji Korić Lucinovi (kuća se nalazi na udaljenosti od pedesetak metara zračne linije, op. a.), rekao: „Brate, vidi kako komunisti kuća gori, a on je pobjegao. I dobro da je pobjegao...” Spomenutu su kuću, kao i štalu, zapalili četnici i Nijemci jer su u štali pod crijepovima bile pronađene nekakve tiskovine i letci.

Kazivačica⁵⁴ također dan-danas živi u kući u Strmicama (Poljane 102) u koju se majka jednog od prethodnih kazivača došla žaliti četničkom zapovjedniku zbog otuđenih magaraca i ovaca. Potvrđujući taj događaj, navodi da je glavni četnički zapovjednik nakon razgovora s oštećenom izdao potvrdu o oduzetim životinjama koju je pisao na butu mazge i na kojoj je pisalo: „Ova je žena drage volje dala šest jaganjaca i jednoga magarca...” Kad je riječ o ponašanju četnika koji su se razmjestili po kući unijevši u neke sobe čak i slamu i lišće, kazivačica se prisjeća da su po krevetima jeli i ostavljali masne tanjure iz kojih je curilo ulje. Jedan od višepozicioniranih četnika htio je njezinoj majci Mariji Žigulić r. Rumac (r. 1906.) oduzeti vjenčani prsten dok je mijesila tijesto za kruh, no ona ga nije mogla skinuti s prsta. Na to je četnik posegnuo za nožem želeći joj odrezati prst, no ona ga je nekako uspjela skinuti i dati mu ga. U večernjim satima, dok su sjedili kraj ognjišta u tornici, prišao im je isti četnik hvaleći se pred ostalima da on nikad nikome nije učinio ništa nažao, a najviše što je od nekog uzeo bio je nekakav češnjak. No to je demantirala majka kazivačice podsjetivši ga da je njoj ujutro uzeo prsten, na što je četnik, pucajući od bijesa, izjurio iz kuće. Događaj je komentirao jedan stariji četnik koji je tvrdio da je porijeklom iz okolice Senja i koji je zajedno s vlasnicima kuće sjedio u tornici. Upozorio je majku kazivačice da pripazi što radi i govori jer nije svjesna što joj je četnik koji se je prije toga udaljio sve spreman učiniti.

Kazivač⁵⁵ navodi da se u Poljanama jutrom čula truba – budnica iz Lovrana, posebno u vrijeme juga. Dolazak četnika iz Lovrana, osobito ako ih je dolazio veći broj, uvijek se dojavljivao. Naime, četnici su trebali prijeći preko mosta na Konjskom pa bi tamošnji stanovnici, kao znak upozorenja stanovnicima Poljana, izvjesili bijele plahte na sušilo. To se direktno vidjelo iz pravca kuće Aničića Francikinih u Babilonima (Puharska 77) te su djeca bila zadužena da idu od kuće do kuće i obavještavaju ljude o dolasku četnika ili Nijemaca. Prema kazivaču,

54 Kazivačica Marija Aničić Balačeva r. Žigulić (r. 1937.) iz Poljana posvjedočila je o ponašanju četnika koji su se smjestili u njihovu kuću u Strmicama.

55 Kazivač Mario Aničić Francikin (r. 1935.) iz Ičića opisao je dva slučaja pojavljivanja četnika u Poljanama.

četnici su u Gornjim Poljanama bili svaki drugi ili treći dan. Kad bi se pojavili pred vratima kuće, bolje bi bilo otvoriti im vrata nego da ih oni razbiju kundakom ili nogom. Po kućama bi preokrenuli sve ormare i uzimali ono što bi im se svidjelo, a žene nisu smjele imati vjenčane prstene na rukama jer bi im ih četnici otrgnuli s prstiju.

Isti je kazivač u nastavku kazivanja pojasnio i što se vjerojatno dogodilo s janjicama koje su četnici ranije oduzeli Hlanuda Andrinovima. Pred njihovu kuću pristigla su tri četnika, od kojih je jedan imao činove, koji su išli od kuće do kuće u potrazi za odgovarajućim štednjakom. Aničić Francikini imali su veliki zidani štednjak koji je bio vjenčani poklon kazivačevoj majci Mariji Aničić r. Puhar (r. 1908.). Nakon što je odabrao kuću s odgovarajućim štednjakom, a prije odlaska, četnik s činovima postavio je straže oko kuće tako da je kazivač, koji je u jednom trenutku izišao izvan kuće, primijetio četnike s mitraljezima. Nosili su šajkače i imali velike brade, a neki od njih ležali su u borbenom položaju. Uskoro su se pojavili drugi četnici s ogromnim kablom janjetine i ovčetine rasječene na komade, a jedan od njih objašnjavao je koliko mesa da ispeku odmah, a koliko da ostave za kasnije. Dio ovčetine skuhalo su u dva ili tri velika lonca te je cijela kuća smrdjela. Kad je sve bilo gotovo, četnici su dolazili u kuću i uzimali po nekoliko porcija te odlazili van jesti. Jeli su dva ili tri sata, a popili su i dosta vina, ali je kazivaču nepoznato gdje su ga našli. Prije odlaska, jedan je četnik rekao kazivačevoj majci: „Strino, evo ti tu mesa, daj deci neka jedu!”

Isti kazivač dalje navodi da su ti četnici bili zajedno s Nijemcima kad su zapalili kuću obitelji Andretić Jožinovich na adresi Puharska 79. Ta se kuća nalazila u neposrednoj blizini kazivačeve kuće i bila je zapaljena 30. 11. 1944. Prije paljenja kuće staru baku Jožinovich Katicu Andretić r. Žiganto (r. 1875.) iznijeli su iz kuće u krevetu jer je bila teško pokretna te su je smjestili kod rodbine na adresi Puharska 71. Njezinu kćer Milicu Andretić r. Pilja (r. 1904.) odveli su u zatvor, a oduzeli su im i tri krave. Nakon što su četnici i Nijemci otišli, svi susjedi počeli su gasiti vatru jer je prijetila i opasnost da se zapale i susjedne kuće. Kad su Nijemci i četnici primijetili da se požar gasi, vratili su se, a svi su se gasitelji razbježali po kućama. Kako bi se uvjerali da će zapaljena kuća izgorjeti do kraja, palitelji su se tu zadržali do visokog stadija izgorjelosti kuće.

5.5. Pljačkaške i protupartizanske aktivnosti četnika na području Mošćeništine

Kazivač⁵⁶ je prepričao doživljaj svoje majke Karme Rutar r. Kalčić (r. 1908.) iz svibnja 1944., u vrijeme operacije Braunschweig, tj. akcije njemačkih snaga na Učki. Jednog su joj dana u kuću, koja se nalazila uz samu cestu za Mošćenice, upala dva četnika. Jedan je imao bradu, bio zapušten i pripit, a drugi, mlađi i uglađeniji, bio je vjerojatno učenik ili student. Nakon pretresa kuće

⁵⁶ Kazivač Edvin Rutar (r. 1951.) iz Mošćenica prenio je nekoliko priča o raznim događajima koji su se dogodili na području Mošćeništine, a u kojima se kao protagonisti pojavljuju četnici.

stariji je četnik izišao van i nasumice pucao prema šumi. Budući da je bio pripit, udario se kundakom puške po glavi, te je, vrativši se u kuću, rekao: „Evo što su mi napravili tvoji partizani! Idete svi u internaciju, a kuću zapalim!” U kući Kalčićevih u tom su trenutku još bili kazivačev djed i baka. Majka kazivača, vidjevši da je vrag odnio šalu, ponudila je četniku maramicu natopljenu rakijom kako bi sanirao ozljede. Također im je skuhalo malo jaču kavu i rekla da tu nema partizana jer je kuća blizu ceste pa se partizani boje doći. Četnik se nakon toga smirio, otrijeznio te rekao: „Ti si dobra žena!” Također je kazivačevoj majci pokazao zvijezdu koju je sa staklom ranije izgrebao na kundaku, iz čega kazivač zaključuje da je dotični vjerojatno ranije ratovao u partizanskim postrojbama.

Isti kazivač dalje prenosi priču rođakinje njegove majke Marije Rubinić (r. 1912.) u čijoj je kući u Mošćenicama boravila i prespavala veća grupa četnika. Bilo ih je toliko da su ležali i po podu hodnika. Tijekom noćnog odlaska na WC koji se nalazio na polukatu, spomenuta je jednome četniku u mraku stala na trbuh. Kazivač dalje svjedoči o doživljaju poznanika Lucijana Brumnjaka.⁵⁷ On i njegov stric prepoznali su svoje ovce među ovcama koje su četnici zatvorili u Mošćenicama na tzv. Lipovoj terasi, preko puta gostionice Perun. Tu je nekoliko dana bilo smješteno tridesetak ovaca kao u toru te su ih četnici svakodnevno klali kako bi se prehranili. Prethodno su ih, tijekom spomenute proljetne ofenzive na Učki, pohvatali na Grabrovoj gdje su same lutale. Izgleda da se isprva bezazlena konverzacija oko ovaca pretvorila u sukob jer četnici nisu pokazali razumijevanja za njihov upit te su se spremali ubiti pristiglu dvojicu. Spasio ih je njemački oficir koji je tuda slučajno prolazio. Nadalje, prema kazivaču, četnici su obitelji Šepić Lončari ukrali bicikl, a nekom Štefu Peršiću harmoniku. Kasnije se po Mošćeništini pročulo da su četnicima u Matuljima Nijemci oduzeli sve pokradene predmete, a bilo je tu svakakvih korisnih predmeta poput šivaćih i pisaćih mašina, osobnih prometalu itd.

Kazivač⁵⁸ prepričava doživljaj svoje majke Danice Žigulić r. Rudan (r. 1934.). U kući su boravili njezina sestra Štefica (r. 1933.) i brat Anton (r. 1936.) Njihova sestra Marija (r. 1930.) bila je u to vrijeme kod daljnjeg roda u Brseču, a Nijemci su sestru Anu (r. 1928.) uzeli u jedan od radnih logora u Njemačkoj gdje su izrađivali dijelove za zrakoplove Messerschmitt. Oca Franju Rudana (r. 1890.) Nijemci su te godine prisilno angažirali da s jednim magarcem nosi namirnice, oružje i druge stvari te u vrijeme događaja koji će biti opisan nije bio kod kuće. Kuća im se nalazila u Sudinčićima, malom zaseoku pored Grabrove iznad Mošćenica. Jednog dana 1944. godine u kuću je banulo nekoliko četnika koji su Franjinoj ženi Mariji Rudan r. Lazarić (r. 1899.) rekli: „Majko, mi smo vojska kralja Petra. Imaš li što za prezalogajiti? Imate li djevojaka?” Iako je ova

57 Ovdje se radi o osobi koja je poznata iz kretanja po hrvatskim emigrantskim krugovima u vrijeme bivše države, vlasniku tiskare i tvrtke „Istra Verlag” preko koje je u Berlinu izdavao ilustrirani tjednik „Croatia”. Više informacija može se pronaći na Krašić i Wollfy 2016: 1–269.

58 Kazivač Mladen Žigulić (r. 1961.) iz Opatije prenio je događaj u vezi s četničkim boravkom na Grabrovi za koji je ranije saznao od svoje majke.

obitelj bila jako siromašna i bilo je hrane taman za djecu, četnici su se kod njih ipak zadržali oko tjedan dana jedući i pijući zajedno s ostalim članovima obitelji. Na odlasku su odnijeli kokoši koje su pronašli, kao i ostalim susjedima u Sudinčićima i Grabrovi. Nekim obiteljima odveli su i stoku na koju su naišli tijekom svojega boravka.

6. Odlazak Jevđevićevih četnika s područja Liburnije i predaja savezničkim snagama

Od ljeta 1944. kad je, kao što je ranije bilo rečeno, pod vodstvom vojvode Dobrosava Jevđevića u Ilirskoj Bistrici osnovan Primorski četnički korpus,⁵⁹ a osobito od početka 1945., rukovođenje četničkim jedinicama u toj oblasti kao i na Liburniji (naravno, pod budnim okom nacističkih saveznika, op. a.) bilo je centralizirano te su se u pojedinim sektorima pojavljivale četničke jedinice koje možda i nisu bile stacionirane u najbližim (ranije spomenutim) garnizonima. To znači da je moguće da u nekim akcijama nisu sudjelovali Jevđevići četnici smješteni u Lovranu, već možda oni iz Jurdana i Ilirske Bistrice, tj. nije do kraja poznato kad su Jevđevići četnici napustili lovransku bolnicu. To je moglo biti i tijekom 1944. i tijekom 1945. Kazivačica⁶⁰ se prisjetila događaja vezanog za Ivana Rumca zvanog Zvančić (r. 1866.) iz Poljana koji je bio relativno imućan jer je ranije boravio u Americi. On se nakon 1921. oženio Katarinom r. Andretić, udovicom Mate Tancabela iz Poljana 136, te je kod kuće živio sam jer se sin jedinac iz Matina prvog braka oženio i odselio u Opatiju. Kazivačica je kao dijete nosila hranu u kuću spomenutog Ivana Rumca jer im je on bio u rodnom srodstvu.

Negdje u veljači 1945. odnijela mu je hranu i našla ga potpuno pretučenog kako leži u svojoj sobi između kreveta i ormara. Ubrzo nakon toga Zvančić je umro. Kazivačica je kasnije ustanovila što se dogodilo i ukratko to opisala: „Bilo je to skoro pred kraj rata i četnici su se u Poljanama skupljali s više strana. Postrojavali su se pred crkvom sv. Petra na tzv. Place i tamo sam vidjela veći broj četnika. Bilo je to vrijeme kad su već tražili i civilnu odjeću kako bi se presvukli i lakše pobjegli te je tako jedan četnik u premetačini kuće spomenutog Zvančića na adresi Poljane 136 (neposredno ispod crkve sv. Petra) otuđio jedno svečano odijelo. Zvančić mu nije oprostio takvo ponašanje te se išao žaliti četničkom zapovjedniku koji je postrojio jedinicu te je siroti Zvančić pokazao na četnika koji

59 Na portalu novinsko-izdavačkog poduzeća „Pogledi”, čiji je istoimeni časopis prestao izlaziti 2005., u prilogu pod naslovom „Jevđevići četnici – jedinice, portreti” mogu se pronaći grupne i pojedinačne fotografije pedesetak Jevđevićevih četnika, pripadnika Ličko-kordunaškog i Primorskog (Ličko-primorskog) korpusa. URL: <http://www.pogledi.rs/2013/03/page/287/> (19. listopada 2020.).

60 Kazivačica Nada Blažić r. Žiganto (r. 1936.) iz Poljana opisala je događaj iz Poljana za koji se ne može sa sigurnošću potvrditi da su ga počinili Jevđevići četnici, no s druge strane, nema nijednog dokaza da su se na Poljanštini ikad pojavili četnici vojvode Momčila Đujića koji su, bježeći iz Kninske krajine i sjeverne Dalmacije u prvim danima 1945. pristigli na Kastavštinu te se na tom području zadržali oko dva mjeseca.

Slika 16. Predaja četnika zapadnim saveznicima (između Gorice i Palmanove)

Figure 16. Chetnik's surrender to the western allies (between Gorice and Palmanova)

mu je uzeo odijelo i obukao ga ispod uniforme. Ubrzo, prije odlaska (četnici su se tu zadržali dva ili tri dana), prokazani četnik posjetio je ponovno sedamdesetmogodišnjeg starca te mu je na svoj način zahvalio na odijelu.”

Kako se bližio kraj rata, na teritoriju Slovenije oko Ilirske Bistrice skupljalo se sve više srpskih formacija koje su bježale pred partizanima i Crvenom armijom. Uz sveprisutnog Jevđevića, na to je područje početkom studenoga 1944. pristigao Srpski dobrovoljački korpus (tzv. Ljotićevci) s oko 3700 do 4000 vojnika, a od prvog dana 1945. na područje Kastva pristiglo je i rasporedilo se po kućama, zajedno sa svojim obiteljima (ukupno između pet i 13 tisuća ljudi, op. a.), ljudstvo Dinarske četničke divizije vojvode Momčila Đujića koje je, bježeći iz Knina, putem također počinilo brojne zločine.⁶¹

Navedene su se vojne formacije JvuO-a zadržale na ovom području sve do oslobođenja Rijeke vjerujući da će im zapadni saveznici osigurati stranu pomoć za predloženu antikomunističku ofenzivu u cilju ponovne uspostave monarhijskog društvenog uređenja na području države koja će nastati po okončanju Drugog svjetskog rata, Jugoslavije. Kad su uvidjeli da postoje slabi izgledi da bi do toga moglo doći, predali su se uz vrlo male gubitke zapadnim saveznicima

61 Autor u radu prikazuje teror i pljačku koje su jedinice Dinarske četničke divizije, dio ličkih četnika te civila i izbjeglica koji su s njima pristigli, počinili 28. i 29. prosinca 1944. na području općine Krivi Put (Sobolevski 2004: 95–114).

U dokumentu *Boravak ušljivih četnika na Kastavštini* nepoznat autor vrlo slikovito prikazuje dvomjesečni suživot stanovništva Kastavštine s tzv. Đujićevim četnicima (1945: 1–7).

u okolici Gorice i Palmanove.⁶² Nakon toga su 5. svibnja 1945. razoružani u logoru Palmanova te prebačeni u nekoliko logora na teritoriju Italije (Cesena, Eboli, Forli...). Nakon toga su zajedno s obiteljima raseljeni po zapadnoj Europi, SAD-u i Kanadi.

7. Zaključak

Ovim radom prikupljena je, sistematizirana i analizirana raspoloživa povijesna građa koja je dodatno oplemenjena kazivanjima kazivača koji su u doba obuhvaćeno ovim radom bili djeca ili su o događajima čuli od svojih roditelja ili poznanika te su mogli kompetentno doprinijeti dodatnom rasvjetljavanju povijesnih okolnosti tih događaja. Nažalost, kao i često kad se obrađuju ratne teme, traumatično je i stresno prisjećati se takve materije, kao i pisati o njoj, no sve je to učinjeno kako bi se na neki način ostavio trajni trag o stradanju liburnijskog kraja tijekom Drugog svjetskog rata, a stradalima i njihovim potomcima pružila, barem na papiru, moralna satisfakcija za sve proživljeno.

Kao što to često biva, „glavni negativci”, tj. osobe koje su kumovale tim zločinima „po zapovjednoj odgovornosti” u ovom su se slučaju provukli nekažnjeno. Kad se malo bolje pogleda, samim time što su bili pod zaštitom zapadnih saveznika zapravo su nagrađeni. Bili su preutjecajni da bi im se išta loše dogodilo. Četnički vojvoda Dobrosav Jevđević živio je do svoje smrti u Rimu pod lažnim identitetom Enrico Serrao,⁶³ major Slavko Bjelajac kasnije je prešao u službu kod američke vojske te publicira na području nekonvencionalnog ratovanja.⁶⁴ Vođa slovenskih četnika Karl Novak emigrirao je s Mihajlovićevom „špijunkom” Mirom u Italiju, a zatim su zajedno otišli za Atenu.⁶⁵ Na temelju iznesenog činjeničnog stanja o poslijeratnim vezama četničkih vođa sa zapadnim saveznicima, a i žara kojim su se nakon okončanja rata „bacili na posao”, ne treba se čuditi kako je naposljetku završila „Mira”.⁶⁶ No, kad se malo bolje

62 Autori ove knjige na više od tisuću stranica detaljno prikazuju četnički pokret. Posebnu pozornost posvetili su četnicima koji su se predali zapadnim saveznicima te dalje živjeli u logorima po Italiji (Knežević i Knežević 1981: 749–753).

63 U tajnom dokumentu *Paper Mills and Fabrication* američke obavještajne službe CIA analizira se slučaj Dobrosava Jevđevića kao slučaj E. Za njega se navodi da je 1946. u izbjegličkom logoru Eboli izdavao časopis „Srpske novine” te da 1952. živi u Rimu i izdaje povjerljivu periodičku publikaciju „The Royal Yugoslav Intelligence Bulletin” koju financira jugoslavenska emigracija. Pritom surađuje s talijanskim, američkim, britanskim i francuskim tajnim službama (CIA document 1952: 37–39).

64 U radu se autor bavi američkim i sovjetskim pristupima hladnoratovskim konceptima (Bjelajac 1962: 74–81).

65 U uvodnom dijelu „Uvodna pojasnila” autor navodi da je vođa slovenskih četnika K. Novak umro 1975. kao operativac američke tajne službe CIA-e (Kranjc 2012: 1).

66 U poglavlju „Končne opombe” autor spominje privatno pismo jednog od ranije citiranih autora, pukovnika VJ-a i organizatora vojnog puča u Beogradu 27. ožujka 1941. Živana Kneževica koji je od 1943. do 1944. bio vojni ataše izbjegličke vlade u SAD-u. On ga je u kolovozu 1983. uputio Jovanki Krištof. Iz pisma se saznaje da je udana za američkog pukovnika Huntera te da

razmisli, možda ih je i sustigla kazna. Možda je za njih najveća kazna upravo to što se danas nije ostvarilo ništa od njihovih ideja i političkih ciljeva za koje su se tako gorljivo borili.

Iza tih ideja i njihove provedbe u djelo ostale su brojne tragične ljudske sudbine i rane međuetničkih podjela koje su još dugo i teško zacjeljivale. Sprečavale su to, nažalost, brojne „usijane glave” koje su se još desetljećima hladile.⁶⁷ No bez obzira na to, svaku je žrtvu, pa i onu najmanju, potrebno poštovati i njome se moraju ponositi i njezini potomci i cijelo društvo. Ovaj rad samo je jedan skroman pokušaj da se takvi pojedinci, usađeni u temelj ovog društva i naše države, i njihova žrtva nikad ne zaborave.

Popis kazivača

1. prof. dr. sc. Milovan Jovanović iz Lovrana (1946.), razgovor vođen 2020.
2. Milica Matić r. Brubnjak iz Opatije (1929. – 2019.), razgovor vođen 2019.
3. Milica Tuševljak iz Konjskog, Oprić (1934.), razgovor vođen 2020.
4. Dragan Kršanac iz Opatije (1956.), razgovor vođen 2020.
5. Josip Rumac iz Poljana (1938.), razgovor vođen 2020.
6. Anton Hlanuda – Andrinov iz Bregi (1933.), razgovor vođen 2020.
7. Karlo Hlahuda iz Poljana (1960.), razgovor vođen 2020.
8. Marija Aničić – Balačeva r. Žigulić (1937.), razgovor vođen 2020.
9. Mario Aničić iz Ičića (1935.), razgovor vođen 2020.
10. Edvin Rutar iz Mošćenica (1951.), razgovor vođen 2020.

pomaže Kneževicu pri odabiru građe za povijest ravnogorskog pokreta (Kranjc i Kljakić 2006: 271).

⁶⁷ Zanimljivu priču iznio je kazivač Vladimir Benaš (r. 1935.) iz Mošćeničke Drage. Iako se to prema godištu njegova rođenja ne bi moglo reći, on se s četnicima susreo dva puta, jednom kao dijete i jednom kao mladić. Kao dijete se želio osvetiti Đujićevim četnicima koji su po dolasku u njegovo rodno selo Kličice ubili njegovu kravu ljubimicu Bele. Jednog se dana nepažnjom četnika dokopao puške želeći ustrijeliti jednog od njih šesnaestorice koji su spavali u njihovoj kući. No puška je opalila u strop te je nakon toga od četnika dobio „gadne” batine. Nakon toga su majka i kazivač bili protjerani u pravcu Gorskog kotara. Njegov drugi susret s četnicima također je bio opasan, ako ne i opasniji od onog prvog. Oko 1960. kao student ekonomije poslan je na studentsku razmjenu u Chicago u SAD-u. Tamo je imao priliku upoznati jednog inženjera iz Sarajeva koji je bio zaposlen u nekoj proizvodnoj tvrtki i koji mu je jednoga dana predložio da posjete njegova prijatelja koji je bio Srbin, ali je jako želio sresti nekoga tko dolazi iz Jugoslavije. Kad su se jedne nedjelje pojavili u njegovoj kući, domaćin je nakon upoznavanja upitao kazivača: „A odakle si ti, sinko?” Nakon što je kazivač odgovorio da je iz Rijeke, domaćin je rekao: „Baš dobro, iz Rijeke Crnojevića?”, na što je kazivač pojasnio da se radi o onoj Rijeci koja je sjevernije, bliže Trstu. Nakon što je kazivač potvrdno odgovorio na sljedeće domaćinovo pitanje koje je glasilo: „Znači, ti si Hrvat?”, domaćin je pobjesnio, otišao u kuhinju po veći nož te, dotičavši do kazivača, prijeteći rekao: „Znaš li ti, partizansko kopile, da sam ja s ovim nožem zaklao dvadeset pet partizana na tvojoj Učki!” U sljedećih nekoliko sekundi taj je kratki međuetnički sukob, srećom, okončan „taktičkim” povlačenjem kazivača i njegova američkog poznanika sarajevskog porijekla.

11. Mladen Žigulić iz Opatije (1961.), razgovor vođen 2020.
12. Nada Blažić r. Žiganto iz Poljana (r. 1936.), razgovor vođen 2020.
13. Vladimir Benaš iz Mošćeničke Drage (1935.), razgovor vođen 2020.

Izvori

1. Arhiv vojno-istorijskog instituta u Beogradu, *Zbornik dokumenata NOR-a*, XII/2, 104-108. Snimak originala (pisanog na mašini) u AVII, reg. br. 20/4-1, k. 91.
2. Arhiv vojno-istorijskog instituta u Beogradu, *Zbornik dokumenata NOR-a*, XII/2, 241-243. Snimak originala (pisanog na mašini) u AVII, NAV-T-501, r. 257, s. 1237—40 I. dio i s. 1106—10 II. dio.
3. Arhiv vojno-istorijskog instituta u Beogradu, *Zbornik dokumenata NOR-a*, XIV/2, 601-612. Snimak originala (pisanog na mašini, ćirilicom) u AVII, Ca, k. 159, reg. br. 35/3 (H-X-97-a).
4. Arhiv vojno-istorijskog instituta u Beogradu, *Zbornik dokumenata NOR-a*, XIV/2, 7-15. Snimak originala (pisanog na mašini, ćirilicom) u AVII, Ca, k. 159, reg. br. 35/3 (H-X-97-a).
5. Arhiv vojno-istorijskog instituta u Beogradu, *Zbornik dokumenata NOR-a*, XIV/2, 259-267. Original (pisan na mašini, ćirilicom) u Arhivu VII, Ča, k. 152, reg. br. 19/4 (BH-V-312).
6. Arhiv vojno-istorijskog instituta u Beogradu, *Zbornik dokumenata NOR-a*, XIV/3, 749-783. Original (pisan mastilom, latinicom) u Arhivu VII, Ča, k. 150, reg. br. 31/4 (SL-W-30). U istoj kutiji pod reg. br. 1/5 (SL-X-1) nalazi se pretpipkan prvi dio izvještaja pisan do 29. lipnja.
7. Muzej Grada Rijeke, *Zbirka vojne povijesti*, dok. bb, 1-14.
8. Državni arhiv u Rijeci, HR-DARI-522, Narodnooslobodilački odbor Opatija: Spisi 1944./45, Općinski NOO Veprinac: Izvještaj sa sastanka br. 24 od 18.6.1944.
9. Državni arhiv u Rijeci, HR-DARI-522, Narodnooslobodilački odbor Opatija: Spisi 1944./45, Općinski NOO Veprinac: Izvještaj sa sastanka br. 29 od 25.6.1944.
10. Državni arhiv u Rijeci, HR-DARI-522, Narodnooslobodilački odbor Opatija: Spisi 1944./45, Općinski NOO Lovran: Izvještaj sa sastanka bb od 21.7.1944.
11. Državni arhiv u Rijeci, HR-DARI-522, Narodnooslobodilački odbor Opatija: Spisi 1944./45, Općinski NOO Lovran: Izvještaj sa sastanka 195 od 14.8.1944.
12. Državni arhiv u Rijeci, HR-DARI-855, Zbirka matičnih knjiga župa Riječke nadbiskupije na digitalnom zapisu, DVD 2, Stališ duša župe Lovran 1863. – 1891. (Sv. Franjo i Oprić)

Literatura

1. Bajt, Aleksander. 1999. *Bermanov dosje*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
2. Bjelajac, N. Slavko. 1962. „Unconventional warfare: American and Soviet Approaches“. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 341, 74 – 81.

3. Bolta, L. Bogdan. 1987. *Gračačka četnička brigada 1941. – 1945. – Prilog istoriji Narodnog Ravnogorskog Pokreta*, Sydney: Macarthur Press Pty Ltd.
4. Brusić, Katica. 1975. „Bolnica ‘Ljubica’ Operativnog štaba za Istru”. *Liburnijske teme*, 3, str. 227 – 237.
5. Bukvić, Milan. 1971. *Otočac i Brinje u NOB 1941-1945*, Otočac: Savez udruženja boraca NOR-a.
6. Butorović, Radule. 1975. *Sušak i Rijeka u NOB*, Rijeka: Centar za historiju radničkog pokreta i NOR Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara.
7. Franolić, Eugen. 2016. *Ratni zločini na otoku Krku*. Sveučilište u Rijeci – Filozofski fakultet (diplomski rad).
8. Giron, Anton. 1977. „Dva zapisnika osnivačkih sastanaka okružnog NOO-a za Rijeku sredinom 1944. godine”. *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, 21, str. 7 – 26.
9. Giron, Antun. 2004. *Zapadna Hrvatska u Drugom svjetskom ratu*. Rijeka: Adamić.
10. Graovac, Igor. 2011. *Stradali od četnika u Hrvatskoj 1941. – 1945. godine. Prilog istraživanju: Strukture stradalih*. Zagreb: Dijalog.
11. Grdić, Radmilo. 1956. „Doprinos primorskih Hrvata”. *Knjiga o Draži, sveska 2: 1944. – 1946.* Radoje L. Knežević (ur.). Windzor (Kanada): Srpska narodna obrana, str. 262 – 268.
12. Jakovašić, Marijan. A. 1957. *Pismo kapetana I. kl. Zrakoplovstva Marijana A. Jakovašića šefu kabineta DSUP-a – Beograd od 5.6.1957.*, Zadar, str. 1 – 6 (u arhivi autora rada).
13. Knežević, Radoje; Živan Knežević. 1981. *Sloboda ili smrt*. Seattle: Vlastita naklada.
14. Kranjc, Marijan F. 2012. „Mira – obveščevalka in osebna vohunka generala Draže Mihailovića, četniškega poveljnika JVvD”. *Vojaštvo*, str. 1–68.
15. Kranjc, Marijan F.; Slobodan Kljakić. 2006. *Plava garda – poveljnikovo zaupno poročilo*. Maribor: Pro-Andy.
16. Krašić, Wollfy. 2016. *Hrvatsko proljeće i Hrvatska politička emigracija*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (doktorska disertacija, mentor: prof. dr. sc. Ivo Banac).
17. Latas, Branko. 1999. *Saradnja četnika Draže Mihailovića sa okupatorima i ustašama, 1941-1945: dokumenti*, Beograd: Društvo za istinu o antifašističkoj narodnooslobodilačkoj borbi 1941-1945.
18. Livada, Dušan. 1971. „Dijelovi kotara Slunja u ustanku 1941/1942. godine”. *Prva godina NOR-a na području Karlovca, Korduna, Gline, Like, Gorskog kotara, Pokuplja i Žumberka*. Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu.
19. Pešut, Milan. 1976. „Ustanak i stvaranje prvih partizanskih jedinica”, *zbornik: Plašćanska dolina i okolica u NOR-u 1941-1945*. Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu.
20. Petrović, Rade. 1982. „Počeci saradnje Jevđevića i Birčanina sa talijanskim okupatorom 1941. godine (Prilog istoriji četničko-talijanske kolaboracije 1941)”. *Prilozi XVIII, broj 19*. Nusret Šehić, Sarajevo: Institut za istoriju, str. 203 – 236.

21. Sobolevski, Mihael. 2004., „Pljačka i teror dinarske četničke divizije na području općine Krivi put 28. i 29. prosinca 1944.”. *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 31/1, str. 95 – 113.
22. Stanislavljević, Đuro. 1962. *Pojava i razvitak četničkog pokreta u Hrvatskoj 1941. – 1942. godine*. Beograd: Institut društvenih nauka, str. 5 – 140.
23. Strčić, Petar. 1974. „Zapisnici sjednica Okružnog narodnooslobodilačkog odbora za hrvatsko primorje (1943 - 1945)”. *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, 19, str. 5 – 440.
24. Suzić, Slavko. 2009. „Barka Diana”. *Sušačka revija*, 66/67, str. 99 – 101.
25. Šepić – Čiškin, Vinko. 2003. *Gubici Liburnijskog kraja u Drugom svjetskom ratu – Pregled gubitaka ljudstva, stambenih i privrednih zgrada, škola i crkava na području Liburnije i Opatijskog Krasa u Drugom svjetskom ratu 1941. – 1945. godine*. Rijeka – Opatija: Adamić.
26. Šuljak, Dinko. 1988. *Tražio sam Radićevu Hrvatsku*. Barcelona: Hrvatska revija.
27. Talpo, Oddone. 1995. *Dalmazia – Una Cronaca per la Storia (1943.-1944. – parte 2)*. Roma: Stato Maggiore dell’ Esercito – Ufficio Storico.
28. Tomasevich, Jozo. 1975. *War and Revolution in Yugoslavia 1941. – 1945. : The Chetniks*. Stanford: Stanford University Press.
29. Žigulić, Roberto. 2008. *Stališ duša župe Veprinac 1875. – 1925.: Knjiga I – Poljane i Puharska*. Rijeka: Državni arhiv u Rijeci.
30. Žigulić, Roberto. 2019. *Stradanje Vele i Male Učke te Potoka tijekom II. svjetskog rata*. Opatija: UABA Liburnije.
31. „Boravak ušljivih četnika na Kastavštini”. 1945. Kastav, str. 1 – 7 (u arhivi autora rada).
32. „Jevđevićevi četnici – jedinice, portreti”. 2013. URL: <http://www.pogledi.rs/2013/03/page/287/> (19. listopada 2020.).
33. *Glas Istre*, br. 11, 1. IV 1944.
34. *Glas Istre*, br. 16, 14. VI 1944.
35. *Glas Istre*, br. 21, 20. VIII 1944.
36. „Paper Mills and Fabrication”, CIA document IA-6, HS/CGS-2375, deklasificirano iz statusa „Top secret” u veljači 1952.
37. „Popis žrtava rata 1941. – 1945.”, 1964. Beograd: Savezna komisija za popis žrtava rata.

Summary

STAY AND CRIMES OF JEVĐEVIĆ'S CHETNICS IN THE AREA OF LIBURNIA DURING THE YEAR 1944.

The paper describes the most significant moments of the war path, during and after the capitulation of Italy, as well as the stay of the military group of the chetnik duke Dobrosav Jevđević, the so-called Jevđević's Chetniks, who appeared in Liburnia after the capitulation of Italy and in much greater numbers in February 1944 at the latest. Less known or unknown facts and events related to this stay were described and analyzed based on insights into numerous historical sources from that period. A special contribution to this was given by the collected narrations of the engaged narrators, which additionally clarified certain crimes committed by Jevđević's Chetniks. Also they „plastically“ described Chetnik's general behavior, in terms of daily treatment of the population of Liburnia and collaboration with military units of the German occupier.

Keywords: Area of Liburnia, 2. world war, duke Jevđević's Chetniks, crimes, history